Individul. Înalta instanţă care judecă până la urmă caracterele etice ale unei acţiuni este istoria şi ea acordă recompense maxime acelor care au fost moralişti activi, în slujba marilor interese colective, în slujba patriei. Morala de stat constă în subordonarea individului colectivităţii şi intereselor sale, totdeauna superioare. Machiavelli a descoperit o nouă faţă a moralei, aceea a muncii, a valorii etice a muncii. Ne amintim cum putea să-i stigmatizeze pe trândavii reprezentanţi ai autocraţiei, cum sublinia meritele reprezentanţilor claselor producătoare, ţărani şi negustori. Munca este şi o formă a eticii cetăţeneşti, scopul ei ultim fiind înflorirea Patriei. Machiavelli apare astfel ca un precursor al marxismului.

Virtutea, *la virtu*, a lui Machiavelli este virtutea etică. Concepţia sa despre *virtu* este cu totul originală şi interesantă, generată desigur dintr-o profundă aspiraţie umanistă. Omul (ce mândru răsună acest cuvânt!), înzestrat cu virtute, cu forţă, cu valoare, încărcat de energie potenţială, este activ în faţa naturii, este întreprinzător şi îndrăzneţ în faţa Fortunei, în faţa destinului. În realitate *virtu* nu este altceva decât libertatea de a fi activ, exerciţiul continuu al *voinţei* umane. Cel înzestrat cu *virtu* are totdeauna drept semn călăuzitor curajul; în sensul de a spune totdeauna adevărul, de a nu azvârli niciun văl asupra unei realităţi, oricât de tulburătoare ar fi. A privi în faţă drept, soarta, chiar adversă, a acţiona pentru transformarea ei, înseamnă a fi curajos şi virtuos în sensul machiavelian. Virtutea şi etimologic se revendică de la rădăcina cuvântului *vir*, şi într-adevăr un bărbat, un om adevărat este numai acela care nu se lasă înşelat de stări fantastice, care poate îndepărta învelişurile pentru a ajunge la miezul fierbinte al realităţii, care evadează din conjunctural, aspirând către ţinte precise, clare. Omul virtuos, în sensul eticii lui Machiavelli, nu mai este religiosul, contemplatorul, ascetul evlavios, observator al unor reguli formale de puritate şi bunătate. Omul virtuos machiavelian este înţeleptul, prevăzătorul, analistul, acela care îşi iubeşte patria „piu che l'anima11, 109 ca însuşi autorul acestei afirmaţii.

Mântuirea sufletului nu este rugăciunea ci fapta. Iată care poate fi sensul cel mai moral al profundei gândiri a autorului *Principelui*. Fortunei care este aidoma unui fluviu năvalnic i se poate totdeauna opune Virtutea care o ţărmureşte. La Fortuna „dimostra la sua potenza dove non e ordinata virtu a resistere…” 110 Fortuna fiind femeie, este necesar să fie şi bătută! Desigur că *Fortuna*, noţiune foarte discutată în

Renaştere în raport cu liberul arbitru, reprezintă în realitate forţa exterioară a lucrurilor şi a evenimentelor dar, în sens medieval, şi conceptul de Providenţă, legat de divinitatea creştină. Ei i se opune virtutea, în sensul amintit, de capacitate umană, de intensă activitate pentru atingerea ţintelor pământene, ale edificării unei lumi noi, ale unui stat nou. În această sferă a Fortunei poate intra orice idee contingentă fatalităţii, norocul, destinul, providenţa. Întrebării pe care și-au pus-o în capitolul XXV al tratatului: „... quanto possa nelle umane cose la Fortuna, e în chemodo se gli possa ostare...” m, Machiavelli i-a dat un înalt răspuns atât uman cât şi etic. Fortuitului, accidentului, cazului, generate de Fortuna, omul Renaşterii prin Niccolò Machiavelli, îi dă răspunsul voinţei sale, al dimensiunilor virtuţilor sale, care edifică şi în plan real, nu numai în plan ideal, viitorul şi lumile lui noi. Dar pentru autorul *Principelui*, Fortuna putea să fie echivalentă şi cu situaţia contemporană, situaţia istorică a Italiei, pe care *virtutea* unui conducător trebuia s-o rezolve în toate contradicţiile sale. Omul virtuos trebuie să ştie să profite rapid de toate ocaziile pe care Fortuna, echivalentă de multe ori şi cu şansa, i le oferă. A voi şi a acţiona este postulatul de la care se revendică omul virtuţii, până la urmă conducătorul de stat. Dualitatea aceasta *Fortuna* – *Virtu* care a preocupat atât de mult pe autor a fost rezolvată după o lege a moralei active machiaveliene. Voinţa constructivă poate dărâma pentru a construi toate zăgazurile fortuitului, afirmând principiul libertăţii şi al ascultării doar de legea principiului libertăţii şi al ascultării doar de legea necesităţii prime. A fi stăpânul evenimentelor ca Cesare Borgia la Sinigaglia, înseamnă a fi virtuos. El a fost protagonistul unei acţiuni virtuoase, cu toată cruzimea ei, pentru că corespundea acestor reguli ale primei necesităţi de îndeplinit pentru atingerea scopului propus. A acţiona potrivit situaţiei, a-ţi coordona totdeauna acţiunea cu realitatea înseamnă a fi virtuos. A fi consecvent şi coerent pentru scopul determinat, a nu fi purtat de evenimente, ci a fi stăpânul lor, chiar atunci când acţiunea implică o mare primejdie. Virtutea este activitate, forţă opusă pasivităţii şi inerţiei, determinată de o lege a mişcării continue. Virtutea aceasta funcţionează mai ales în zonele politicii. Omul virtuos, principele, nu-şi aparţine, el poate, şi trebuie să se ridice deasupra oricărui considerent, pentru a-şi salva ţara, chiar dacă ar apare ca deficitar din punct de vedere al moralei comune. El trebuie să-şi prefere totdeauna patria, chiar propriului său suflet, chiar

propriei sale conştiinţe. Acţiunea, gândirea, curajul, iniţiativa îl definesc pe omul virtuos, pe principele lui Machiavelli.

Religia pentru autorul *Principelui*, în paginile tratatului său este echivalentă tot cu morala. Dar Machiavelli nu vorbeşte despre religie, determinând-o în curentele ei, ci de o altă forţă socială, de asociaţie. El pleacă, în explicarea sensului religiei, de la etimologia cuvântului latin *religio*, echivalent cu legătură, în cazul religiei fiind vorba deci de legătura dintre om şi forţe care nu aparţin naturii. El nu atinge în paginile tratatului său problema credinţei, deşi consideră, cu toată luciditatea, că ea poate fi folosită de către principi pentru stăpânirea popoarelor şi uneori chiar pentru înşelarea lor. Nu apare din niciun rând al scrierilor lui Machiavelli că el ar fi interesat de exegeza dogmelor religiei creştine. Ne amintim mai mult câecât indeferentismul, surâsul sceptic, în faţa elocvenţei lui Savonarola, pentru a putea înţelege mai bine, că într-adevăr (s-a putut spune) simpatiile lui Machiavelli se îndreaptă mai mult spre religiile Antichităţii, a căror concepţie antropomorfică aspira la bunurile lumii pământene şi nu la răsplata iluzorie a cerurilor. Dar adevărul *effettuale* îi arată că religia creştină există pentru o mare parte a oamenilor contemporani şi că de forţa ei un Principe trebuie să ţină totdeauna seama. Iată de ce rostul ei va fi recunoscut în statul machiavelian, enunţându-se în felul acesta, poate pentru prima oară, teza originii practice a religiilor. Neobiectând doctrinal, Machiavelli va reproşa însă implicit creştinismului că diminuează capacităţile creatoare ale omului, îl descarcă de energia sa activă, făcându-l un contemplator extatic şi îndemnându-l către supunere şi umilinţă: „En somme, Ies vues les plus audacieuses de Nietzsche sur le christianisme, religion d'esclaves, sont deja en puissance, et mieux qu'en puissance, dans certaines pages de Machiavelli.112

Om al renaşterii, consecvent totdeauna principiului de a spune adevărul integral, Machiavelli nu are înclinarea mistică spre religie. El a creat un stat, o cetate pentru oameni şi nu o cetate a lui Dumnezeu ca reprezentanţii creştinismului, ca Sfântul Agostino. Totul este în mişcare în univers şi în ordinea naturii, toate situaţiile, oricare ar fi, eclesiastice, cetăţeneşti se înalţă sau coboară alternativ, şi nu au în ele esenţa care să le facă eterne. De altfel această observaţie dialectică o mai făcea atunci când discutase despre problema puterii divizată între cele două autorităţi: religioasă şi laică. Atunci, când în capitolul XI al

Principelui, Machiavelli se ocupă de principatele eclesiastice, el va arăta că guvernanţii „clerici” ai acestor state nu s-au ocupat niciodată de supuşii lor, iar în *Discorsi* va arăta că din cauza unor înalţi prelaţi a căror viaţă este foarte puţin de stimat, italienii au putut deveni necredincioşi şi răi în acelaşi timp. El nu poate accepta perceptele unei religii care declară că pentru a merge în paradis trebuie acceptate loviturile şi niciodată replica la ele. Nu de la Dumnezeu coboară puterea Principilor, ci din propria lor virtute. Nu se pot amesteca instrumentele spirituale cu cele temporale, nu poate fi amestecat untdelemnul sfânt cu spada, iar cine încearcă un asemenea nefast amestec, face şi o politică proastă şi deserveşte desigur şi idealul religiei. Cerurile superioare trebuie excluse din aria terestră a politicii şi Papalitatea a cunoscut o imensă ruşine, făcând să sucombe în temporal forţa spiritualităţii sale creştine, care în felul acesta s-a compromis. Afirmând voinţa, raţiunea, întreaga responsabilitate umană în faţa construcţiei de stat, Machiavelli a substituit în fond religiei patriei celeste, universale, religia patriei pământene, a statului naţional şi nu cosmopolit. A nu fi sclavul nici unei credinţe în afară de aceea a patriei, acesta este comanda

mentul şi concluzia care se desprind, studiind atent ideile lui Machiavelli despre religie.

Aşadar politica este o mare realitate autonomă, iar raţiunile ei pot fi legi determinante pentru acţiunea umană. Scopul politicii este acela de a crea şi consolida statul. În definiţia Secretarului florentin statul este echivalent cu *trăirea umană*, cu *trăirea publică*, fiind un organism *compus* sau *colectiv* îl quale come ogni organismo ha un proprio processo del vivere, un proprio nascimento, un proprio sviluppo, un proprio termine della vita...” 113 Idei foarte moderne, expuse în modul dialectic, care demonstrează şi în această problemă de apariţie şi dispariţie a statului, puterea de pătrundere, atât de subtilă, a gândirii lui Machiavelli, într-adevăr precursor al celor mai înaintate, actuale, teorii despre stat.

S-a putut face observaţia că Machiavelli sacrifică pe individ statului, şi mai ales într-o epocă în care se putuse vorbi de un puternic cult al individualismului. S-a putut face observaţia că protagoniştii săi sunt totdeauna numai pe culmea Capitolului, că singurul lor stimul este politica, nefiind interesaţi de litere, de artă, de cultură. S-a putut

chiar pune în circulaţie, un cuvânt ca *statolatria*, vorbindu-se despre raţiunile istorice şi raţiunile ideale care alcătuiesc premisele necesităţii statului. Individualismul, primejdios uneori, poate să fie înscris numai în interesul statului, în această unitate colectivă şi omogenă până la urmă, care aspiră spre scopuri unanime. Statul centralizează şi voinţa interioară a individului şi nu există nicio altă activitate umană care să fie valabilă în sine în cadrul suprastructurii, independentă, în afara statului. „Pictorul politicii vremii sale” îşi construieşte cadrul şi organismul statului cu precizia unui anatomist, cunoscător al celor mai fine prelungiri nervoase, care pot transmite comanda creierului, la îndepărtatele sale membre. Burckhardt a întrebuinţat o expresie, care putea să-i fie sugerată de intensa sa activitate de cercetător al Renaşterii – Statul ca operă de artă: „… II Burckhardt ha visto esattamente che lo stato machiavellico, ben arehitettato e controbilanciato, armonico ed unito come un opera d’arte, e un’anticipazione dello stato europeo moderno, simlie ad un capolavoro di calcolo e di riflessione, opera di un ordinatore e legislatore di genio…” 114 De altfel, Machiavolli era conştient de originalitatea cărţilor şi teoriilor sale, de noutatea lor excepţională, când putea să scrie despre ale sale „modi ed ordini nuovi11115, că este un explorator, ca şi Ulise al lui Dante Alighieri, de ape şi pământuri necunoscute, că el a intrat pe un drum, pe o nouă cale „per ancora da alcuno pesta.116 El a inventat, aşa cum s-a mai spus, telescopul politic, mai înainte ca Galileo Galilei să-şi fi îndreptat ocheanul său spre ceruri. El a putut descoperi astfel constelaţia statelor şi legile mişcării lor armonioase. După cum tot el a descoperit „primul lor motor”, impulsul iniţial, constând în virtutea cetăţenilor, în virtutea oamenilor, care se echivalează cu activitatea.

Solidaritatea indivizilor care compun un stat este acordată şi de conştiinţa lor politică şi de ideea că fiecare individ colaborând, asigură stabilitatea statului şi propria sa dezvoltare. Orice stat piere dacă nu trăieşte în concordanţă cu vremea sa. Iar şeful statului care ştie că nu există fatalitate în istorie, că evenimentele pot fi prevăzute şi preîntâmpinate, el este acela, care în ore grave trebuie să ştie ce fel de hotărâre să ia. Politica poate fi astfel, la un moment dat, cristalizarea într-o singură individualitate, care este Principele, aflat uneori singur, ca o însumare individuală a unui imens organism colectiv. El este totdeauna un reprezentant, aproape o creatură colectivă, ale cărui

cuvinte şi acţiuni au toată valoarea acelei imense părţi pe care o reprezintă. Omul politic, Principele nu este aproape niciodată un individ, un particular. Activitatea lui are totdeauna un înalt sens etic. Şi el este un servitor al statului, pătruns de voinţa de a-i servi scopurile. El nu este un tiran, iar conducerea şi responsabilitatea lui unică este condiţionată de faptul că cetăţenii statului nu au încă deplină conştiinţa politică. O autoritate divizată, în condiţiile Italiei contemporane, putea să perpetueze nenorocirea în care se afla ţara. Iar când statul nou, sub autoritatea luminată a Principelui, s-ar fi consolidat, când conştiinţa cetăţenească ar fi fost la înălţimea virtuţilor conducătorilor, orânduirea şi-ar fi adâncit democratismul. Dar, deocamdată, „democraţia11 lui Machiavelli este democraţia vremurilor sale: „e cioc il consenso attivo delle massi popolari per la monarchia absoluta, în quanto limitatrice e distruttrice dell'anarchia feudale e signorile e del potere dei Papi, în quanto, fondatrice di grandi staţi territoriali nazionali, funzione che la monarchia absoluta non poteva adempire senza l'appoggio della borghesia e di un exercito nazionale...117 Totuşi este clar, pentru orice cititor atent, că participarea maselor în *Principe* nu este în realitate decât o prezenţă de *obiect* al istoriei, materia pe care o poate modela virtutea excepţională a *Principelui*, până la ridicarea ei la forme superioare, în viitoarele state, care vor putea acorda cetăţenilor lor, posibilitatea ridicării nivelului lor intelectual, nivelul conştiinţii lor ideologice sau politice. Această „materie11 îşi va dezvolta toate extraordinarele sale virtuţi, încă latente acum, atunci când va exista un conducător, un Principe, capabil să le stimuleze energia creatoare. Pentru Italia care trebuia să-şi construiască din temelii un organism statal nou, nu se putea conta încă pe voinţa generală a maselor, ci mai ales pe energia şi virtutea intrinsecă a unui individ. Adevărul *effettuale*, legea de fier pentru Machiavelli, îi indica numai o astfel de soluţie, ca o treaptă absolut necesară pentru viitor. Dar Principele va ţine totdeauna seama de acea „*virtu*" *grande delle membra*, produs şi al unei civilizaţii care numără secole de intensă activitate. Principele nou va rupe cu trecutul numai în formele lui instituţionale vetuste, dar va păstra tot ceea ce este valoros din lungul proces de dezvoltare istorică a omenirii. Acest program politic al Italiei contemporane, construit de Machiavelli, a putut să fie şi programul Risorgimentului ai căror reprezentanţi au citit *Principele* cu ardoarea unor iacobini. Vittorio Alfieri, Ugo Foscolo

sau Francesco de Sanctis studiind excepţionala carte a Secretarului florentin, visul lui, neînfăptuit încă până în epoca lor, ulterioară cu secole, puteau să simtă amărăciune şi iubire în acelaşi timp: „... fastidio per gli aspetti deteriorări del suo costume, della sua organizzazione civile e politica; amore per i suoi grandi valori civili, per la continua disposizione ad esperimentare nuove forme di vita che le era propria... „118. Gândirea, prin Machiavelli, s-a scuturat de preceptele religiei şi a devenit absolut laică, politica şi-a afirmat pe deplin autonomia, iar raţiunea de stat este dominatoare în orice organism colectiv. O asemenea concepţie, urmărind total adevărul, ţinând seama de aspectele realităţii şi ale naturii, a construi asemenea state edificate pe probabilitate mai mult decât pe posibilitate – înseamnă că – Machiavelli nu visează guverne şi state utopice. El cdifica statul posibil, foarte posibil, italian, stat al realităţii şi nu al visului. Şi viitorul, deşi îndepărtat într-adevăr, i-a demonstrat eficacitatea ideilor şi construcţiei sale, de loc ipotetice. El nu I-a urmat pe Thomas Morus în idealitatea utopiei sale. Statul său cunoaşte graniţele Peninsulei, în care existau toate caracteristicile unei naţiuni, populaţia, limba, teritoriul şi rasa. De aceea *Principele* s-a bucurat de o atât de îndelungă preţuire, fiind cartea multor oameni de stat, Italia ieşind din paginile sale, din evul mediu.

Acela care îşi iubea patria mai mult decât sufletul şi-a expus întregul său crez de italianitate în *Principe*. Patria concentrează toată gândirea, întreaga viaţă. Patria este noua divinitate coborâtă din cerurile Renaşterii şi ea determină şi viaţa individuală şi moralitatea. Pentru patrie totul este permis, voinţa ei este totdeauna suprema lex. Aceasta este înalta moralitate, nouă, a lui Machiavelli. Orice altă acţiune, orice altă atitudine etică, în afara dimensiunilor noţiunii de patrie este relativă. Unde este vorba despre salvarea patriei nu poate fi vorba de just sau de injust, va fi scris Machiavelli, teoreticianul statului laic, emancipat din sferele teocraţiei medievale, cu apăsarea preceptelor religiei creştine. De altfel această nouă divinitate care este patria şi care poate absorbi în existenţa sa colectivă, existenţele individuale, poate absorbi şi orice credinţă. Binele suprem pentru „universalitatea oamenilor1 din Italia, va scrie Machiavelli, constă în eliberarea ţării de barbari şi în edificarea statului unitar. Patriotismul lui Machiavelli i-a fost totdeauna elementul motor, primul impuls iniţial al tuturor acţiunilor sale, accentul tonic care îi pecetluieşte

întreaga operă. Fragmentele care subliniază clar o asemenea tendinţă sunt extrem de numeroase în paginile scrierilor sale, în care de altfel, fiecare rând poartă amprenta luminii şi a fervorii pe care totdeauna ideea de Italia a înviorat-o în inima şi în mintea sa. În chiar amintitul de noi *Dialogo intorno dild lingua*, o asemenea afirmaţie are transparenţa cristalului: „... Sempreche io ho potuto onorare la patria mia, eziando con mi-o carico e pericolo, l bo fatto volontieri, perche l'uomo non ha maggiore obbligo nella vita sua...” 119 Iar acela care cu sufletul şi cu acţiunea devine duşmanul patriei sale, într-adevăr poate să fie numit paricid. Capitolul final al *Principelui*, în care parcă sună trâmbiţele îngerilor care cheamă la judecata de apoi, în dorinţa atât de puternică de a însuma toate forţele existente ale Italiei pentru a o elibera de „puturoasa” dominaţie barbară, această marsilieza din Cinquecento, este o culminaţie a patriotismului lui Machiavelli. Dar este şi o culminaţie a întregii sale vieţi şi activităţi, a declarării manifeste a scopului său suprem. Acest imn înflăcărat al iubirii de patrie şi care a devenit un decalog al Risorgimentului arată până la ce treaptă înaltă se poate ridica gândirea machiaveliană interferată de filonul atât de arzător al patriotismului. Sinceritatea lui este deplină, iar accentele prozei sale nervoase, fluide, colorate, sunt încărcate de poezia unui adevărat poet – vates, poet profet al viitorului de lumină al ţării sale. Patria liberă, patria mântuită, tema ultimului capitol al *Principelui*, este şi scopul permanent, urmărit întreaga sa viaţă activă, care şi-a putut afla în felul acesta dimensiunile propriei măreţii.

Antonio Gramsci a putut să sublinieze o caracteristică „utopică” a *Principelui*, carte vie care tratează, în forma dramatică a „mitului” despre un Principe ideal, încă pura idee abstractă pentru contemporaneitatea italiană. Dar întregul volum al lui Machiavelli nu este altceva decât o lungă lamentare profundă şi logică, de un intens dramatism, de invocare a unui asemenea Principe. În finalul cărţii lui Machiavelli se simte vocea colectivă a poporului italian, şi capitolul ultim nu este decât o concluzie logică a cărţii, în care fiecare rând pledase, logic şi coerent, despre cum trebuie să fie un asemenea Principe, capabil să creeze noul stat. Principele este echivalent cu un imperativ categoric, „devenind baza unui laicism modern sau a unei complete laicizări a întregii vieţi şi a tuturor raporturilor...” în acelaşi timp, pentru treptele ulterioare ale dezvoltării, patriotismul prezent desigur mai ales în concentrarea de voinţă colectivă care este Princi

1.18

pele îl va îndemna să fie organizatorul unei reforme intelectuale şi morale: „... cio che poi sigmfica creare îl terreno per un ulteriore sviluppo della volontà colletiva nazionale popolare verso îl compunento di vina forma superioare e totale di civiltà moderna...” 120

În caracterul „individualist” al operei lui Niccolò Machiavelli, Antonio Gramsci a putut vedea desigur expresia unei personalităţi puternice care „vrea să intervină în politica şi în istoria ţării sale”. În această voinţă puternică, în această pasiune de iacobin, în această dorinţă de a fi element transformator, revoluţionar, stă şi „democratismul” scriitorului italian.

Principele a putut să fie considerat şi un vis, construit în mozaic, cu fragmente ale realităţii, mai mult operă de artă decât a raţiunii. Această creaţie a unei figuri, care însumează toate virtuţile, este opera unui contemporan al lui Ludovico Ariosto sau Michelangelo, crescut în mijlocul splendorilor marmoreenei Florenţe. Dezvăluind esenţa realităţii practice, însumând-o în paginile sale lucide, de pătrunzătoare inteligenţă speculativă, marele gânditor a creat, dând curs „furiei” sale politice, dorinţei sale arzătoare, Patria.

Această carte considerată de unii ca un pamflet virulent de politica militantă, este în realitate un adevărat poem dedicat facultăţilor umane însumate în virtuţile necesare individului, omului faber, omului constructor de viaţă nouă. Întorcând cu toată hotărârea spatele unor instituţii şi organizaţii statale, întorcând în realitate spatele întregului ev mediu şi ideologiei sale, Machiavelli, urmând doar adevărul faptelor, dă Italiei şi lumii, manifestul politic al *Principelui*, cartea de început a noii filosofii a istoriei, cartea de căpătâi a patrioţilor. Istoria evadează din transcendental prin Machiavelli şi devine *magistra vitae*, iar politica nu poate să capete atributele de ştiinţă, decât dacă este întemeiată pe studiul aprofundat al istoriei. *Principele* este o cristalizare a „politicii istorice”, un convingător discurs despre legile deduse din istorie. *Principele* este o operă a politicii istorice, care îşi are punctul de plecare de la stringenta necesitate. Principele este o ilustrare „della verità effettuale della cosa”, o demonstraţie a raţionalităţii, o împlinire necesară, şi nu în contradicţie, a întregii sale opere. Generată într-o furtună politică, în sânul Italiei în involuţie, această carte mică a reflectat mai mult decât

orice alte uriaşe tomuri tablourile Renaşterii italiene, fiind un martor fidel al principalelor evenimente ale epocii. Machiavelli a desprins ca Prometeu o altă scânteie a focului care a putut să incendieze conştiinţele umane pentru a le purta spre îndeplinirea idealului patriotic. Nu, Machiavelli nu a scris în *Principe* evanghelia crimelor politice pe care trebuie să le cunoască şi să şi le însuşească conducătorii de state. Principele său prometeic este o conştiinţă umană, o puternică individualitate, o sumă a virtuţilor omului, o forţă salutară, singura în stare, la un moment istoric dat, să poată mântui gigantica făptură unanimă care este patria, şi de aceea nu-şi poate da socoteala de activităţile sale, decât propriei sale conştiinţe şi personalităţi. El poate fi protagonistul nu al *Divinei Comedii*, ci al dramei umane. Lecţiile şi sfaturile care se dau conducătorilor în *Principe* sunt în realitate îndreptate către popoare, iar opera lui Machiavelli, *Principele*, este cartea republicanilor. O asemenea afirmaţie o putea face Jean Jacques Rousseau în *Contractul social*, iar un alt francez Louis Derome putea să sublinieze caracterul democratic şi de martor al *Principelui*, scriind că tratatul: „demeure en matière politique, ce que les *Maximes* de la Rochefoucauld sont en morale; l'un raconte les pensées de la Rennaissance itailienne, l'autre celle de la Fronde. Ce sont des moralistes… 121

Niccolò Machiavelli a fost intelectualul cel mai reprezentativ al epocii sale. Dacă în evul mediu, omul a căutat absolutul crezând că-l afla în Dumnezeu, în Renaştere, însetaţii de absolut I-au căutat în viaţă şi I-au găsit, prin Machiavelli, în omul creator, de state, de opere de artă. Umanismul acesta machiavelian a deschis o imensă perspectivă. Cunoscând istoria, legile ei, Machiavelli este conştient că numai în cadrul ei real se poate ameliora destinul întregii omeniri, precum şi al omului individual.

Între Dante şi Alfieri, vocea lui Machiavelli a intonat singură un înalt ideal. Şi nu poate să nu fie remarcată, drept cea mai mare ciudăţenie, soarta literară a acestei cărţi care a stârnit cele mai pasionante şi furtunoase polemici în lume.

În ceea ce priveşte forma, *Principele* este desigur o operă de artă. În primul rând se poate vorbi de o arhitectură excepţională, care strânge într-un tot armonic toate părţile şi paginile scrise dintr-odată, sub semnul unui intens impuls interior. În această lucrare, care este o sinteză a unei ştiinţe noi, a unei ştiinţe care-şi cunoaşte autonomia şi

dimensiunile, armonioasa ei arhitectură interioară. unitatea organică a planului clar, sobrietatea materiei, îşi găseşte expresia într-o frază corespunzătoare unei asemenea structuri, corespunzătoare fluidei curgeri a gândirii care informează toate paginile. Stilul *Principelui* este ca un fluviu lent, iniţial, dar al cărui curs devine din ce în ce mai rapid, atunci când se descriu lucrurile care stau cel mai mult în inima şi mintea autorului, situaţia Italiei contemporane. Această stare dinamică și dramatică în acelaşi timp culminează în capitolul final, care configurează apoteoza Italiei unite şi libere, care clamează crezul de italianitate al unui întreg popor prin vocea profetică a lui Machiavelli, în care este chemat mântuitorul patriei, poate cea mai arzătoare pagină de elocvenţă pe care o poate consemna istoria literaturilor.

Stilul lui Machiavelli este în concordanţă deplină cu meandrele gândirii sale, pe care le urmăreşte îndeaproape în toate ritmurile sale. Stilul său din *Principe* se revendica de la arta gravorilor în aramă sau în oţel. Frazele sale capătă caracterul sentinţelor sau proverbelor şi sunt demne de a fi scrise în marmură. Așa cum scrie Luigi Russo: „… Qui l'arte ha sublimato la scienza: la verità logica e stata sigillata della felicità della fantasia, în una forma immutabile e immortale. L'arte vi tiene legate le parole con la coerenza delle gemme…" 123 Stilul operelor lui Machiavelli este şi o adevărată bătălie, dusă de către autor împotriva cuvintelor, pentru ordonarea lor într-o arhitectură care poate aminti uneori de caracteristicile prozei latine. În *Principe* această luptă cunoaşte supremul său triumf. Sinceritatea pasionată care I-a caracterizat în gândire, tentativele reușite de a nota imediat, de-a trece impresia în expresie exactă şi precisă, urmată de viziunea clară, niciodată confuză, a planului unei lucrări au făcut într-adevăr din – Machiayelli un adevărat maestru al stilului literar, caracteristic italian, care cu greu va putea să fie vreodată depăşit. Expunerea clară a faptelor, determinată de riguroasa sa logică, găseşte imediat o formă corespunzătoare, fără de artificii, rapidă, nervoasă, naturală în marea ei sobrietate. Proza lui Machiavelli îşi afla în sine propria-i artă, culoarea, lumina caracteristică, dar mai ales această calitate supremă de a adera imediat la ritmurile gândirii autorului. Concordanţa dintre meditaţie şi expresie este armonică, stilul alternând după desfăşurarea gândirii: „… lucido e oggettivo nelle narrazioni e negii esempi, di un oggettività che non e freddezza, mă rigore scientifico; impetuoso e senza soste noi ragionamenti, dove sen ţi-l'intensità della meditazione

e la gioia della scoperta; tagliente e incisivo nelle massime… ironico e sdegnoso, irruente e sarcastico nelle battute polemiche; commosso în fine e pieno di contenuta passione nelle pagini piu eloquenti, come l'esortazione finale *del Príncipe*, dove culmina e şi scopre la molia segreta di tutte le riflessioni dello serittore…" 123

Machiavelli este totdeauna un participant, care urmăreşte cu cel mai profund interes mersul evenimentelor, înlănţuirea lor necesară, ritmurile acestui mers înainte. Stilul său este drapat pe statuia faptului. Gamele lui diverse sunt date de cursul stărilor de lucruri şi al descrierii lor. Mişcarea umanităţii în lupte, în războaie, în construcţia păcii, activitatea oamenilor, nararea întâmplărilor îşi găseşte totdeauna stilul, cea mai adecvată formă, profund umană şi artistică în acelaşi timp. Caracteristica principală a operei sale de scriitor ni se pare a fi *căutarea* continuă, şi ea se reflectă în proza, în stilul şi tragic şi măreţ, și disperat și profetic, atunci când *căutarea* îl duce pe drumuri noi, necunoscute, când nararea faptelor are un asemenea conţinut. Complexitatea lucrurilor pe care le are de spus determină expresia, şi totdeauna structura sintetică a stilului oglindeşte profund structura meditaţiei. Fraza lui Machiavelli este interferată total cu desfăşurarea gândirii sale. A existat desigur în stilul machiavellian marele exemplu al. clasicilor, dar asimilat în fuziunea lui cea mai intimă şi cu cea mai deplină libertate, stilul frazei lui Machiavelli fiind prin excelenţă modern. O asemenea caracteristică stilistică modernă este dată și de sobrietatea care face chiar din metaforele utilizate un corp comun cu întreaga desfăşurare a gândirii. Viziunea reală despre lume a lui Machiavelli îşi găseşte expresia în forma realistă a stilului său. Starea clasică a stilului lui Machiavelli nu a exclus niciodată sintaxa şi lexicul limbii vorbite, al florentinei. Florentina sa, pe care *Mandragola* o arătase în întreaga sa splendoare populară, putea să se muleze în tipare clasice în *Principe*, pentru a demonstra cunoaşterea profundă de către Machiavelli ca scriitor cult, şi a limbii literaţilor secolului său care imitau Antichitatea. Dar de multe ori, fraza solemnă, aulică, a unor asemenea ilustre modele este spartă de introducerea brutală a expresiilor, a corpurilor de frază populare, care formează deliciul lectorilor. Varietatea lexicală este o altă caracteristică a limbii operelor lui Machiavelli, care poate să utilizeze neologisme, cuvinte tehnice, latinisme desprinse din uzul cancelariilor şi misiunilor diplomatice pe care le-a condus, cuvinte arhaice, pentru colorarea frazei, sau cuvinte

uneori foarte crude în naturalismul lor (mai ales în unele scrisori trimise bunilor prieteni). Ne amintim de ideea sa principală din *Discorso o Dialogo intomo alia lingua*, relativ la capacitatea unei limbi de a putea asimila, de a-şi putea apropia neologismele, cuvinte ale unor doctrine sau arte create în altă parte. Această convertire a neologismelor la structura limbii naţionale este poate ideea cea mai interesantă din respectivul *Dialog* şi ea ne explică şi cauza prezenţei unei asemenea producţii neologistice în scrierile sale. Poate că din acest punct de vedere contemporanii nu au considerat prea mult eleganţa frazei lui Machiavelli, înclinată spre utilizarea formelor populare şi a cuvintelor noi, prea crude uneori în ineditul lor.

Limba şi stilul lui Machiavelli sunt ale experienţei şi ale meditaţiei, şi-i acordă calităţi excepţionale de literatură dinamică, departe de formele îngheţate ale clasicismului imitat de atâţia scriitori din Cinquecento.

S-a putut face observaţia, vorbind despre *Principe*, despre limitele gândirii lui Machiavelli în a cărui operă sunt totdeauna prezente drepturile statului, dar lipsesc drepturile omului, drepturile individului. Nu putem fi de acord cu o asemenea concluzie şi am avut ocazia de a sublinia frecvent importanţa pe care, de exemplu, o acordă Machiavelli educaţiei, muncii, continuei activităţi. Expresia, mult timp infamantă de machiavelism, s-a acordat mai ales concepţiei şi autorului tratatului *Principelui*. Niciodată nu a existat o afirmaţie mai convenţională despre un fenomen cu totul secundar. În realitate *Principele* este un spirit rinascimental, iar în opera lui Machiavelli omul este în sfârşit reprezentat ca o fiinţă autonomă, care-şi poate afla în dimensiunile propriei personalităţi, ca şi statul de altfel, naşterea, viaţa şi moartea, urmând legile naturale ale unui organism viu. Machiavelli a ridicat pe o asemenea bază reală edificiul operei sale, relativă la istorie, la politică, la ştiinţele sociale. Pentru edificarea unei asemenea impresionante construcţii Machiavelli a folosit toate calităţile sale de lucid observator şi analist. El a folosit în primul rând logica, care guvernează în lume, a folosit propria-i experienţă, exemplele cele mai ilustre din istorie, studiul înverşunat de-a lungul întregii vieţi, al realităţilor din propria ţară sau din alte ţări străine.

În realitate, în cele din urmă în machiavelismul din *Principe* gândirea timpurilor moderne îşi găseşte una din principalele sale rădăcini. Şi nu putem să nu sfârşim acest capitol, fără a aminti despre

pătrunzătoarele, profundele cuvinte pe care le-a scris Francesco de Sanctis, atunci când în *Istoria literaturii italiene* a trasat un magistral portret al lui Machiavelli: „... Sui rottami del medioevo, Machiavelli abbozza un mondo... fondato sulla patria, sulla nazionalità, sulla libertă, sul lavoro, sulla virilită e serietă dell'uomo...124

Arhitectul acestei lumi moderne este Niccolò Machiavelli, cel de-al doilea gigant din Cinquecento-ul italian.

DISCORSI SOPRA LA PRIMA DECA DI TITO LIVIO

Discursul asupra primelor zece cărţi ale istoriei lui Titus Livius a fost scris în meditaţiile îndelungi ale nopţilor exilului forţat de la San Casciano, şi el, ca şi *Principele*, rezultat al lungilor conversaţii nocturne cu marile spirite ale Antichităţii. Începute deci în 1513, *Discursurile* aveau să fie cizelate până către sfârşitul anului 1520, alcătuind împreună cu *Arte della Guerratib* şi *Principele*, extraordinarul triptic al gândirii machiaveliene, esenţa întregii sale activităţi şi opere. Solida legătură dintre cele trei opere ale meditaţiei, politice în primul rând, este deosebit de clară pentru orice atent interpret al scrisului secretarului florentin. Există chiar unii cercetători care consideră *Discorsi* ca opera fundamentală a lui Machiavelli, aceea care i-a cerut cel mai mult timp de meditaţie şi de elaborare.

Dedicaţia care precede lucrarea este închinată prietenilor Zanobi Buondelmonti şi Cosimo Rucellai. Tipici reprezentanţi ai unor ilustre familii florentine, frecventatori asidui ai Grădinilor Orice llari care adăpostiseră Academia neoplatonică, ficiniană, după moartea lui Lorenzo îl Magnifico, Buondelmonte şi Rucellai, erau, ca şi Machiavelli, intelectuali îndrăgostiţi de cultură şi mai ales de binele Patriei. (Aveau să fie prezenţi şi în paginile *Artei Războiului*, cel de-al treilea volet al tripticului filosofiei politice a lui Niccolò Machiavelli.) Ei îl putuseră îndemna pe Machiavelli către o asemenea lucrare, pe care el altfel, nu ar fi îndrăznit niciodată s-o scrie. De aceea ei trebuie să considere acest dar al lucrării dedicată prieteneşte, să-i considere în intenţia şi nu în valoarea lui adevărată. El şi-a ales asemenea personaje cărora să le închine cartea şi nu principi, aşa cum obişnuiesc mulţi scriitori, pentru că prietenii lui ar merita, prin toate infinitele lor calităţi, să fie primii dintre oameni. De aceea el le trimite acest dar, cel mai mare, pe care el Niccolò Machiavelli putea să-i facă: „. Io vi mando uno presente, îl quale, se non corrisponde agii obblighi che io ho con voi, e tale sanza dubbio, quale ha potuto Niccolò Machiavelli mandarvi maggiore...” Iar

mai departe îşi exprima tema lucrării: „... Perche in quello io ho espresso quanto io se e quanto io ho împărat-o per una lunga practica e continua lezione delle cose del mondo...” 120

Titlul nu corespunde integral lucrării, deoarece de multe ori, Machiavelli trece dincolo de limitele primelor zece cărţi ale *Istoriei* lui Titus Livius, sondând în realitate în întreaga operă a istoricului roman. De altfel, în cursul lucrării, Machiavelli face incursiuni şi în alte lucrări ale Antichităţii pentru a extrage de acolo argumentele care îi convin. În felul acesta, aşa cum s-a mai spus, Machiavelli îşi apropie Antichitatea, o plasează pe acelaşi plan cu viaţa contemporană. De aceea poate, ţinând seama de aceste incursiuni rapide în trecut, de aceste alternări de planuri, de răsturnări de cronologii, *Discorsi* nu sunt cea mai armonioasă, ca arhitectură, lucrare a lui Machiavelli, ci mai mult un lung şi luminos comentariu al istoriei, o lungă serie de lucide observaţii, de profunde reflexiuni şi meditaţii despre lecţia continuă a istoriei. Străbătută şi de nuanţe didactice, *Discorsi* se poate revendica mai mult de la ceea ce avea să se numească curând *Essai*. Poate că din acest punct de vedere *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*, titlu dat de primii editori ai lucrării, poate să fie apropiat de *Eseurile* lui Montaigne. Pentru că în realitate, analizând cărţile lui Titus Livius, Machiavelli trasează, prin comentariul său modern, căile de dezvoltare ale societăţii contemporane şi chiar viitoare. Nimeni nu va mai putea scrie despre stat, despre istorie şi despre politică, ignorând substanţialul aport al Secretarului florentin. Şi cartea aceasta este, implicit, ca şi *Principele*, un alt lung strigăt de alarmă pentru nenorocirile prezente ale Italiei, o încercare răbdătoare, tenace, de edificare a statului unitar salvator. Dacă *Principele* era conducătorul care guverna cu ajutorul înaltelor sale însuşiri de virtuos om al Renaşterii, acum i se oferă şi cunoaşterea extraordinarei experienţe realizată de constructorii celui mai mare stat din trecut, imperiul roman. Istoria exemplificatoare, istoria magistru al vieţii, ar putea fi şi motto-ul acestei noi lucrări a lui Machiavelli. Tratând în cele trei cărţi ale *Discursurilor* despre întemeierea statelor, despre cuceririle militare şi despre cauzele măririi şi decadenţei statelor, Machiavelli propune în realitate contemporanilor săi modelul antic, făcându-i elogiul ca sistem politic de apărare şi consolidare a statului şi a libertăţilor.

Discursurile, comparabile cu *Eseurile* lui Montaigne sau Bacon, rezultat desigur al îndelungilor meditaţii asupra istoriei, dar şi al

interesantelor discuţii din Orti Orice llari, nu intră într-o ţesătură ordonată, riguroasă. Pot să fie considerate uneori ca meditaţii singulare, ca eseuri asupra unor probleme, care se pot grupa în capitole sau în cărţi, dar care îşi păstrează individualitatea şi originalitatea de sine stătătoare. De altfel, se pare că este opera asupra căreia Machiavelli a revenit fără încetare, până la sfârşitul vieţii, cizelând şi recizelând. *Discursurile* trebuie citite pe capitole şi pe fragmente, pentru a putea pătrunde într-adevăr în întreaga lor complexitate, în tot acest domeniu în care parcă a crescut o vegetaţie luxuriantă. Altfel te poţi uşor rătăci în această pădure deasă de observaţii, de comparaţii, de asociaţii, de precizări, de reveniri.

Prima carte îşi propune, drept argument principal, să discute despre lucrurile care interesează direct Roma şi este partea cea mai organizată, ca plan, a lucrării. În douăzeci şi patru de capitole Machiavelli îşi expune meditaţiile sale asupra instituţiilor: statale, militare, civile, religioase ale Romei antice, atât în perioada primitivă a urbei cât şi a regilor. În continuare, în mai multe capitole va discuta despre instituţiile republicane, despre legile agrare, despre Tribuni sau despre Decemviri şi Cenzori. În carteaa a doua tratează despre acţiunile prin care poporul roman şi-a mărit statul. În primul rând el va insista asupra modului romanilor de a purta războaie, va face apoi o serie de consideraţii cu totul juste asupra cauzelor reale ale măririi imperiului roman, şi, lucru foarte interesant, va prezenta evenimentele istoriei romane şi din punctul de vedere al popoarelor în care Roma a trebuit să poarte războaie pentru a-şi putea afirma preponderenţa sa în lume. Titlurile dizertaţiilor din această carte, titlurile eseurilor sale de sine stătătoare pot prezenta, în enunţarea lor, o mare forţă de atracţie pentru cititor: VIII. *La cagione perche i popoli şi partono da' luoghi patrii*, *ed inondano* îl *paese altrui*; *X*. *I danari non sono* îl *nervo della guerra*, *secondo che e la comune opinione*; *XI*. *Non e partito prudente fare amicizia con uno principe che abbia piti opinione che forze* etc 127 Aci va relua încă o dată argumentul armatelor naţionale.

În cartea a treia Machiavelli îşi propune să demonstreze: „quanto le azioni degli uomini particulari facessero grande Roma e causassero in quella città molti buoni effetti…11128 Aci se face foarte puternic manifestă întreaga orientare a lui Machiavelli relativă la omul ca personalitate care poate schimba cursul istoriei. Aci marele portretist, care a fost totdeauna Secretarul florentin, zugrăveşte o

imensă frescă istorică în care sunt prezenţi în contururi de luminoasă admiraţie, cetăţenii Romei antice, modelele de urmat pentru locuitorii Italiei contemporane. Aci sunt evocate cu o rară artă figurile lui Brutus, Fabius Maximus, Coriolanus, Cincinatus, Scipione Africanul (care inspirase opera latină *Africa*, de la care Francesco Petrarca aştepta adevărata sa glorie literară, *Conţonierul* fiind un „fleac"!) etc., etc. În această carte, a treia, se discută foarte mult despre conspiraţii, poate cel mai închegat şi organizat capitol al întregii lucrări, o enclavă, în fond în această rapidă, nervoasă schiţare de portrete de consolidatori ai puterii romane.

Machiavelli nu critică niciodată istoricitatea cărţilor lui Titus Livius. El ia textul ca pe un vers din Dante pentru a-l comenta, pretext în realitate pentru consideraţiile sale proprii. Comentariul său istorico-politic este mai curând o lungă expunere teoretică asupra ideilor proprii, decât o apos ti] are a textului unui scriitor clasic. El nuei i co & fi în meota macii ia vitM

CITTADIMO, ST 5SQRBTÂRM"; r; flOIEJNTINO, SOPRA LA P & S.

MÎ OSCA DI TITO LIVIO.

A ZÂNOSI BVONDBL.

MONTI, IT A COSI*

MO & VCBLLAI.

CtoGritir, Prtwv? * 4 i. N – S v C Wafe VI 1*O-*ekri Prinefi, ekei-tra ikrmmJuX*" Am* în *fi ftampui9, ne flampati fiueadmi Jtto k ţflH tfsi fi coitcaywt* M* D'XXXI*

— iz («îmi *». i i. i t. r-l

— Niccol6 Machiavelli este aşadar un comentariu de erudit, ci o proprie interpretare, originală în întregime, o imensă broderie pe punctele de canevas oferit de textul lui Titus Livius. Acest comentariu este generat desigur şi de imensa admiraţie pe care scriitorul italian, ca de altfel toţi reprezentanţii culturii din Cinquecento, o avea pentru admirabila structură a Antichităţii neînvăluită de ceţurile mistice ale Creştinismului. Deci *Discorsi sopra la prima deca di Titus Livius* nu sunt paralipomenele istoriei latine ale ilustrului autor antic, ci variatele dizeraţii, bogatele eseuri ale filosofului istoriei din Florenţa, cel atotconştient de faptul că navighează în mări necunoscute. Uneori în textul lui Titus Livius, Machiavelli găsea punctul de plecare, impulsul iniţial pentru consideraţiile sale, pentru demonstrarea cu argumente extrase din istoria latină a teoriilor sale proprii.

Ca şi în *Principe* finalitatea *Discursurilor* este construirea statului. Lunga serie de evocări de personalităţi ale istoriei romane vrea să demonstreze necesitatea conducătorului înzestrat cu virtuţi, dar şi cu forţa autorităţii, pentru a putea mânui destinele poporului. În acelaşi timp, aşa cum o demonstrează capitolele care descriu arta războiului la romani, numai existenţa unui voit consens popular, întrupat în armata care corespunde cu poporul (o altă pledoarie pentru miliţia naţională) poate asigura existenţa şi consolidarea Statului.

Şi în *Discorsi*, prezenţa conducătorului unic, în realitate a Principelui, este doar o treaptă necesară, o etapă, tranzitorie însă. Pentru că atunci când statul este consolidat, trebuie să înceteze această caracteristică excepţională a politicii, de a înzestra o singură fiinţă cu autoritatea şi cu puterea. În felul acesta se tinde spre un guvern mult mai liberal, un guvern popular şi republican. Ca şi în *Principe* şi în *Discorsi*, interesul statului transcende oricare altul, concepţia despre stat fiind superioară oricărei alteia, fie ea etică, fie ea religioasă. Această concepţie este sintetizată în faimoasa frază în care nu există ideea de drept, nedrept, de crud, nici de lucru oribil, atunci când este vorba de stat şi că totul trebuie îndreptat către acel partid: „che le salvi la vita e mantengale la libertà...1, 129 *Virtutea* raţiunii politice şi în *Discorsi* ca şi în *Principe* a devenit virtutea superioară a omului activ, a omului considerat ca forţă transformatoare a lumii. i! 1

Din istoriile romane ale lui Titus Livius, Machiavelli ia tipul de stat al republicii romane, ca un alt model al Antichităţii oferit timpurilor moderne şi mai ales Italiei sale din Cinquecento. Experienţa stărilor de lucruri politice din istoria Romei îi foloseşte încă o dată ca să ofere modelul construcţiei unui stat puternic, ţării sale aservită de străini, divizată teritorial şi politic. El foloseşte modelul antic în concepţia şi nu în forma sa, şi acest mod, îi diferenţiază absolut de alţi scriitori ai secolului, care imitau exclusiv forma artei antice.

În studiul atent pe care îl întreprinde, el constată şi se înţelege implicit că este de acord, că ar vrea să imprime ca o lege principală a noului stat principiul mobilităţii politice, înţeles în perfectabilitatea lui continuă. Până la urmă poporul va şti să aleagă sistemul de guvernământ, mai bine decât orice principe.

Acest luminos pseudocomentariu al primelor zece cărţi ale *Istoriei* lui Titus Livius este o altă demonstraţie a tezei sale principale,

istoria maestră a politicii, maestră a artei de a guverna: „... E pero questi Discorsi sono scritti a dimostrare principalmente che l'utilită și puo nell'arte dello Stato cavare dalia storia...” 130 Istoria, în vastul ei repertoriu de fapte și de experiențe este de maximă utilitate pentru practica afacerilor de stat.

El meditează profund și asupra problemei continuității statului și orientarea sa republicană îl face totdeauna să-și demonstreze neadeziunea la tiranie, fie chiar ideologică cum este aceea exercitată de către Curia romană.

Acest comentariu atât de original, de clar și personal, îi oferă prilejul lui Machiavelli de a pleda, sprijinit pe argumente solide, în acțiunea sa de doctrinar al statului modern.

Făcând tabula rasa de orice ar putea să fie considerat rămășițe a forțelor dinafara facultăților umane, comentariul istoriei lui Titis Livius din *Discorsi* este o construcție ideală a meditației lui Machiavelli, o operă de educație primordială, mai senină, mai puțin polemică decât *Principele*. Poate că *Discorsi* nu are acea extraordinară concentrare sintetică a *Principelui*, care acordă puținelor pagini ale micii cărți, duritatea și claritatea diamantului, dar orizonturile sale sunt mai vaste, analiza politică a cucerit o mult mai largă extensiune.

Și aceasta se poate observa, îndeosebi, în prima parte mai puțin polemică a unor date tradiționale ale politicii trecutului, care fuseseră negate cu rară vehemență în *Principe*. Dar această diferență se poate mai ales observa în prezentarea nouă a raporturilor dintre Principe și popor. Am scris mai sus despre principiul elasticității sistemului politic care este o dominantă a doctrinei machiaveliene din *Discorsi*. Cartea aceasta, care s-ar fi putut intitula *Despre Republică*, ar putea să exprime același crez absolut patriotic: „... credo che il maggior bene che și faccia... sta quello che și fa alla sua patria*” '131 este o mai matură meditație asupra acestor raporturi și finalitatea lor este net republicană. Poporul nu mai este acum numai „materia” ca în *Principele*. Titlul capitolului L VIII din Cartea întâia a *Discursurilor* este foarte clar. *La moltitudine* e *piu savia e piu constante che uno principe.132* Dacă principii pot să fie superiori popoarelor prin făurirea legilor și noii ordini, popoarele sunt superioare principilor, conducătorilor, prin stăruința cu care mențin aceste orânduiri. Cruzimea mulțimii este salutară pentru că ea se îndreaptă împotriva amenințătorilor bunului comun, cruzimea principilor este mult

inferioară, ea îndreptându-se împotriva cuiva care I-ar putea priva de un bun propriu, de un bun individual, fie el chiar puterea. Teoreticianul adevărului efectiv, al adevărului faptelor, nu putea ignora asemenea exemple extrase din studiul aprofundat, din vastul zăcământ al istoriei antice. Reconstruind în faţa cititorilor istoria romană, Machiavelli a meditat îndelung şi asupra istoriei cetăţii şi patriei sale, lansând numeroase chemări la „îndreptarea11 lucrurilor, la întoarcerea către trecutul glorios, pentru a găsi acolo rezervele necesare, stimulatoare pentru smulgerea Italiei din involuţia care o îndepărta de la locul ei primordial de pe scena istoriei.

În acest amplu tratat al ştiinţei politice, şi al meditaţiei despre soarta Italiei contemporane pulsează o mai intensă intelectualitate decât în alte lucrări ale Secretarului florentin. O mare parte din *Discorsi* sunt până la urmă excepţionale portrete sociale. Observaţia a fost făcută de către Francesco de Sanctis care considera aceste portrete sociale: „finissimi per originalità di observazione ed evidenza di esposizione, ne quali viene fuori îl «carattere», cioc quelle forze chemovono individui e popoli o classi ad operare cosi o cosi…” 133 Paginile *Discursurilor* conţin şi fine portrete de moralist, bazate pe sondarea psihologică cea mai profundă. Meditaţia lui Machiavelli nu este niciodată abstractă şi sec doctrinală. Aura antichităţii, în întreaga ei poezie evocatoare a istoriei, învăluie cele mai multe pagini ale acestei cărţi echilibrate şi senine. Planurile, documentar şi fabulos (în sensul creaţiei artistice), se interferează pentru a da o strălucire deosebită evocărilor unor lumi trecute, dar reînviate la focul propriu, în noua plăsmuire a materiei, operă a scriitorului italian.

Dar stilul *Discursurilor* cunoaşte şi dinamismul naraţiunii scurte, nervoase. Sentinţele, multe din ele ar putea avea circulaţia proverbelor prin plasticitatea lor sintetică, concentrează la maximă eficacitate afirmaţia scriitorului. Vigoarea acestor maxime are duritatea şi tăişul pumnalului. Logica este totdeauna calitatea principală a scrisului machiavelian, după cum fluiditatea stilului acordă dinamismul. Stilul *Discursurilor* are parcă în faţă, mereu prezent, stilul epigrafic al scriitorilor antici, el este uneori latinizant, în ceea ce priveşte cazul neologismelor din limba latină, dar mai ales în starea sa lapidară, sculptorică şi clară.

Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio este o altă pledoarie pentru Italia, la care scriitorul italian a avut drept colaboratori cele

mai de seamă spirite ale Antichităţii.

DELL'ARTE DELLA GUERRA

Lucrarea *Despre arta războiului* este ultima parte a tripticului politic machiavelian. Dacă *Principele* demonstra cum trebuie să fie creat un stat, *Discursurile* cum trebuie să fie guvernat, *Arta războiului* arată cum trebuie să fie apărat noul stat.

Principiul fundamental, revoluţionar, al tratatului este că serviciul sub arme nu trebuie să mai fie o meserie, ci obligaţie fundamentală pentru orice cetăţean: *Civis milesque bonus*. Numai cetăţeanul conştient care-şi iubeşte patria ca Niccolò Machiavelli, mai mult decât sufletul, poate, înarmat fiind, s-o apere în integritatea idealurilor sale. De aceea trebuie să existe ca o caracteristică a bunului cetăţean, înalta obligaţie morală de a fi soldatul patriei şi al cetăţii sale. Puterea militară trebuie să fie subordonată totdeauna puterii cetăţeneşti care o poate utiliza numai în scopurile de apărare.

În biografia lui Machiavelli, ca şi în opera sa, există numeroase referiri la ceea ce în fond s-ar putea exprima prin expresia folosirea *armelor proprii*. În calitatea lui de secretar şi de cancelar al unui Comitet special, Machiavelli avusese ocazia (în 1506 şi în 1512) să se ocupe de recrutarea şi înarmarea unor soldaţi recrutaţi în împrejurimile Florenţei, zece mii de infanterişti şi cinci sute de călăreţi. Aceste două ordonanţe ale Cancelariei florentine, *La provvigione prima per le fanterie* şi la *provvigione seconda per le milizie a cavallotă4*, sunt desigur emanaţia lui Machiavelli care de altfel şi-a asumat şi sarcina de a organiza cele două corpuri. Cele două ordonanţe trebuie totdeauna apropiate de textul *Artei războiului* pentru a înţelege toată constanţa concepţiei lui Machiavelli în ceea ce priveşte crearea armatei naţionale, văzută ca scutul principal al apărării statului modern. Şi o dată mai mult este manifestată şi în această scriere a lui Machiavelli, problema principală, nucleul central al gândirii sale, crearea şi consolidarea statului în condiţiile specifice ale Italiei contemporane. S-ar putea sublinia şi în această scriere fiorul neliniştii (atât de dramatic) lui Machiavelli, atins şi el de aripa neagră a acelei tragedii care a agitat Renaşterea, *la tragedia dell'incompiuto*, tragedia nedesăvârşirii, a contrastului între idealul propus şi realitatea mijloacelor care ar putea permite atingerea unui asemenea înalt ideal. Inteligenţa şi luciditatea specifică îi permit scriitorului şi doctrinarului să-şi dea seama şi să creeze teoretic formele apte, transformatoare,

care pot edifica viaţa nouă a statului modern, dar realitatea contemporană îl împiedică să pună în practică aceste forme noi. Acesta ni se pare a fi şi sensul lamentaţiei finale a cărţii despre *Arta Războiului*, în care protagonistul, valorosul conducător de oşti Fabrizio Colonna, în realitate purtătorul de cuvânt al lui Machiavelli însuşi, deploră starea Italiei contemporane, dar îşi exprimă şi încrederea în viitorul ei, reprezentat de tinerii interlocutori din grădinile Orice llari, ascultători atenţi ai naraţiunii sale despre meseria armelor. Dacă uneori în ideile sale apar unele concepţii anacronice, în legătură de exemplu, cu exaltarea (reminiscenţa latină) infanteriei şi în dispreţul arătat de omul de arme al lui Machiavelli utilizării armei artileriei (recent introdusă şi încă neexperimentată masiv), în schimb, ideea fundamentală de subordonare a forţei militare celei cetăţeneşti se înscrie desigur sub semnul celei mai moderne, mai democratice concepţii. Deci mai mult decât tehnica militară (cavaleria desconsiderată faţă de infanterie, acordarea de maximă importanţă metodelor militare folosite de romani), importanţa excepţională a cărţii constă în faptul că războiul trebuie totdeauna subordonat politicii utile cetăţii. Războiul nu mai este prestat de lefegii, de mercenari, războiul este purtat de către stat, de către cetăţenii statului. Naţiunea armată şi nu armata de simbriaşi condusă de un profesionist al armelor, care de multe ori nici nu era cetăţeanul statului ale cărui interese era chemat şi plătit să le apere. Armata naţională, din punctul central al gândirii lui Machiavelli, nu avea în concepţia sa numai rolul determinant de apărătoare a statului, ci şi de vastă şcoală de educaţie populară. În cadrul ei îşi aduce contribuţia sa de viaţă şi de moarte individul, pentru fiinţa colectivă, supremă, a Patriei, pentru binele comun. Forţa armatelor stă şi în virtutea indivizilor care le compun cum stă şi în excelenta organizare militară. Exaltarea virtuţii este şi ea o componentă a *Artei Războiului*, al cărui scop fundamental şi concluzie este că numai în acţiunea conştientă a cetăţenilor, într-o formă organizată, armata naţională stă gajul reîntineririi şi consolidării patriei. Elocvenţa ţâşneşte într-un impetuos curent cald continuu, inspirat de cea mai sinceră convingere, în datele şi cuvintele spuse, relative la un asemenea argument major.

Cartea a putut să fie considerată şi un fel de tratat militar, organic, logic, prima carte de artă militară care a apărut în Italia, scrisă de către „il primo classico moderno di cose militari…185.

Cartea este dedicată nobilului florentin, Lorenzo di Filippo Strozzi, prieten al lui Machiavelli, considerat de acesta ca cel mai liberal om al vremurilor sale. Ea este semnată de Niccolò Machiavelli cu titlurile de *cittadino e segretario fiorentino*, cu toate că fiind scrisă între 1519 – 1520 şi tipărită în anul următor, Machiavelli nu mai deţinea respectiva funcţie publică. În al său *Proemio*, care este şi dedicaţia către Strozzi, autorul îşi defineşte scopul lucrării ea descriere a artei luptelor. El considera armata ca instrumentul cel mai sigur pentru apărarea oamenilor şi a instituţiilor civilizaţiei umane. Scopul lui este şi de a îndrepta instituţia artei armelor pe căile trecutului, care nu sunt altceva decât al virtuţii: „E giudicando io, per quello che io ho veduto e letto, ch e non sta impossibile ridurre quella negii antichi modi e renderle qualche forma della passata virtu, deliberai, per non passare questi mia oziosi tempi sanza operare alcuna cosa, di scrivere, a soddisfazione di quegli che dalie antiche azioni sono amatori, della arte della guerra quello che io ne intenda… „136. Cartea este închinată implicit şi memoriei magnificului Cosimo Rucellai, mort de curând, şi în ale cărui Grădini se disputaseră cele mai multe din dialogurile susţinute de Fabrizio Colonna şi tinerii florentini, dintre care unii vor fi fost implicaţi în procesul conspiraţiei împotriva dinastiei Medicilor, din 1522. Cartea îşi desfăşoară acţiunea în 1516 când cunoscutul căpitan de oşti Fabrizio Colonna se întoarce în Florenţa din Lombardia dintr-o glorioasă misiune militară pe lângă regele catolic. Onorat de Cosimo Rucellai, oaspete al faimoaselor Grădini, loc de dispută al neoplatonicilor, ficinieni, lângă tineri valoroşi ca Zanobi Buondelmonti, Battista della Palia şi Luigi Alamanni, Fabrizio este invitat de către această faimoasă „brigata” de intelectuali, subtili dialecticieni în arta conversaţiei, să le vorbească despre arta războiului. Ordinea materiei dialogurilor din cele şapte cărţi este perfectă, foarte mulţi cercetători considerând *l’Arte della Guerra* ca cea mai îngrijită carte a lui Machiavelli. Există o atmosferă de înaltă artă a conversaţiei care poate aminti de dialogurile lui Platon. Fiecare carte îşi dezvoltă firul logic şi clar al argumentelor în jurul unui nucleu central care poate fi: necesitatea ca armata să fie obligatorie pentru cetăţeni, necesitatea ca ei să fie aleşi potrivit aptitudinilor lor fizice şi intelectuale (în cartea întâi). În cartea a doua se tratează despre înarmarea şi antrenamentul celor înrolaţi în armata naţională, în cartea a treia (fiecare dialog are ca protagonist permanent pe Colonna – în realitate Niccold Machiavelli –

şi pe rând, ca în *Decameronul* lui Giovanni Boccaccio, drept conducător al dialogului, pe câte un reprezentant al tinerii şi spiritualei „brigate” din Orti Orice llari), în cartea a treia, amintind de aproape şi cu elogii. maxime de importanţa militară a legiunii romane şi a falangii elene, se tratează despre maniera de a se manevra unităţile militare, despre exerciţiul militar, care trebuie să fie continuu, în cartea a patra şi a cincea tratatul capătă atributele unui manual de tactică militară, arătându-se care trebuie să fie manevra militară în teritoriul inamic, cum trebuie să se desfăşoare acţiunea de apropiere de adversar, pentru a-l putea surprinde şi învinge. În cartea a şasea se tratează despre organizarea cantonamentelor, a aprovizionării şi, în sfârşit, în cartea a şaptea se vorbeşte despre fortificaţii. Dar această ultimă carte este importantă mai ales pentru normele generale, pentru sfaturile care se dau căpitanilor de oşti în conducerea treburilor militare, în cunoaşterea Artei războiului. Aceste sentinţe au într-adevăr forţa sintetizatoare a proverbelor şi a legilor înscrise în decalogul perfectului comandant. Ele sunt o serie de aforisme demne de a fi înscrise pe lespezi de marmoră în temple războinice:

Quello che giova al nemico nuoce ale, *e quel che giova a te* Inuoce *al nemico*.

Sapere nella guerra conoscere l'occasione e piglarla, giova piu che numa altra cosa.

Puo la disciplina nella guerra piu che il *furoare*.

Dificilmente e vinto celui che să conoscere le forze suc e quelle del nimico.

Gli uomini, îl *ferro*, *i danari e il pane sono* îl *nervo della guerra*, *mă di questi quattro sono piu necessari i primi duc, perche gli uomini e il ferro trouvano i danari e il pane mă* îl *pane* ei *danari non truovano gli uomini e il ferro*...137.

Nu este de ajuns în Italia, conchide cartea a şaptea, să ştii să conduci o armată după regulile artei militare, trebuie mai întâi să ştii s-o creezi. Şi italienii au rămas din cauza principilor slabi, din punctul de vedere al artei militare; „il vituperio del mondo” 138. Dar popoarele nu au nicio vină. Acela care va urma sfaturile şi normele din *Arte della guerra* va deveni primul făuritor al statului italian şi apărătorul lui, iar acela care va dispreţui asemenea consilii, dacă este principe îşi dispreţuieşte în fond principatul, dacă este cetăţean, propria cetate. În final Fabrizio Colonna alias Niccolò Machiavelli îşi exprimă încrederea

deplină în reînvierea şi a acestor lucruri moarte, ale artei războiului, în Italia, pentru salvarea Peninsulei: „Di che non voglio vi zbigottiate o diffidiate, perche questa provincia parenata per risuscitare le cose morte, come și e visto della poesia, della pittura e della scultura…” 139.

Tratatul despre *Arta războiului* este notabil între scrierile de istorie militară şi el nu a fost ignorat de către marii soldaţi ai istoriei de după Machiavelli. Ei au putut aprecia justeţea principiilor lui Machiavelli în ceea ce priveşte caracteristicele armatei naţionale, bogatele sale cunoştinţe extrase din scriitorii antichităţii, dar şi din propria sa experienţă, care I-a făcut de atâtea ori în curgerea paginilor cărţii sale să stabilească cele mai judicioase paralelisme între armatele trecutului şi caracteristicile lor şi cele ale timpurilor moderne, între conducătorii de oşti. El nu este absolut tributar concepţiilor tactice şi strategice ale Antichităţii şi căpitanilor ei de oaste. Militarii reproşează lui Machiavelli faptul că nu a putut să înţeleagă uriaşa importanţă a artileriei, teribila armă nouă a timpurilor sale, căreia i-a preferat totdeauna infanteria, rămășiță directă a adevăratului său cult pentru impecabila organizare şi succesele în luptă ale anticei legiuni romane. De altfel foarte greu se impunea în faţa artiştilor colosala importanţă a descoperirii armelor de foc, care în realitate înfrângea înfruntarea directă între oameni, care reabilita forţa spiritului şi nu forţa fizică, care până la urmă distrugea întreaga instituţie a cavaleriei. Pentru cealaltă culme literară a Renaşterii, Ludovico Ariosto, armele de foc erau o invenţie demonică şi în *Orlando Furioso* ele vor fi aruncate, pentru a nu mai fi niciodată găsite, în prăpăstiile verzi ale mării.

Militarii au admirat mai departe ştiinţa militară a lui Machiavelli care putea merge până la amenajarea cea mai judicioasă a cantonamentelor, până la cele mai infime detalii în legătură cu aprovizionarea. Ei au apreciat tactica lui în ceea ce priveşte marşul de apropiere, elasticitatea şi mobilitatea frontului de luptă, utilizarea fortificaţiilor şi pledoaria lui ferventă pentru utilizarea aceleia care avea în curând să fie chemată regina bătăliilor, infanteria.

Un strateg prusian ca Max Jahrs îl putea considera pe Machiavelli ca pe primul dintre moderni care a analizat ştiinţific premisele şi consecinţele serviciului militar general şi obligator şi considera că scriitorul italian, întemeietor al ştiinţei despre politică, şi-ar putea revendica cu merite egal îndreptăţite şi pe acela de a se număra printre precursorii ştiinţei militare. Iar un general italian,

Valentino Chiala, conchidea, desigur, şi cu un just orgoliu patriotic: „... Cartea asupra *Artei Războiului* îmi apare într-adevăr ca o minune, nu numai pentru acele timpuri, dar şi privind-o în mod absolut...140.

Dar militarii au admirat *Arta Războiului* mai ales pentru criticile aduse trupelor de mercenari, şi, desigur, implicit, eforturile teoretice pentru organizarea armatei naţionale. Din acest punct de vedere tratatul, de o mare importanţă şi pentru forma sa literar-artistică, este mărturia culminantă a interesului pe care Niccolò Machiavelli I-a arătat totdeauna creării *armelor proprii* şi raţionalei lor întrebuinţări în folosul statului auspicat. Această parte a fost totdeauna cea mai vie şi mai luminoasă parte a gândirii sale de făuritor, de conducător, şi acum de apărător al statului ideal creat de imensa sa cunoaştere a legilor trecutului, a lecţiilor antichităţii, dar mai ales al stărilor de lucru, al situaţiilor contemporane. Ideea aceasta a necesităţii stringente ca trupele mercenare să fie înlocuite cu trupe naţionale i-a fost totdeauna *forma mentis*, steaua călăuzitoare a strategiei sale politice, în slujba Italiei reînviate şi mântuite. Din acest punct de vedere observaţia că *Arte della Guerra* este mai mult decât un manual de tactică şi strategie militară, un îndreptar de întemeiere şi organizare a armatelor naţionale, se impune, de la început, oricum. Spiritul naţional care ar însufleţi asemenea trupe puse în slujba colectivităţii naţionale s-ar putea ridica înalt, deasupra oricăror stimuli materiali. Aceasta este ideea fundamentală din *Arte della guerra*, că adevărata armată, adevărata *milizia nazionale* este întreg poporul înarmat, capabil să apere şi propria libertate şi independenţa statului. Dispreţuind armele, arătând prea mult interes artelor, Italia înainta cu paşi repezi către marginea unui infinit abis. Creatorii armatei care era echivalentă cu o obligaţie naţională au fost în primul rând romanii, de aci marea putere a statului fondat de ei, care cuprindea aproape întreaga geografie cunoscută, şi care încercase să aducă întregii lumi propria, înaintata civilizaţie şi Fax romană. De aceea ei trebuie să fie imitaţi, cu corolarul, că miliţia, armata naţională italiană, n-ar fi creată în scopul cuceririlor, ci al consolidării şi apărării propriului stat. Niciodată armatele mercenare nu au putut consolida un stat. Aurul nu este nervul războiului, patriotismul şi disciplina caracterizează armatele naţionale: „... la disciplina antica e impossibile coi mercenari: ideea del căpitano; Cesare, Alessandro, căpitani moderni, virtu del căpitano e la velocità nelle offese: i fanţi sono piu. utili dei cavalli: modi

di ordinare: restaurare la legione antica: le artiglierie sono armi da spavento, e şi vincono con l'assalto: dell'archibugio e della lancia dovrebbe farsi un'arma, che poi şi e fatta unendo la baionetta al fucile...” 141. Machiavelli a făcut o adevărată fixaţie faţă de trupele de mercenari. Într-adevăr s-ar putea aminti în cazul său că desfiinţarea trupelor cumpărate este echivalent cu leitmotivul inspirat tot din exemplul latin al Cartaginei care trebuie neapărat să fie dărâmată. El a studiat cu atâta admirabilă stăruinţă până la cele mai mici detalii organizarea armată la romani pentru modelarea unor instituţii similare proprii. Trecutul trebuia să fie reînviat şi nu copiat servil, nu în formă, ci în spiritul lui. De aceea ideea de *milizia nazionale* este o creaţie ideală proprie, în care a căutat să exercite întreaga potenţialitate a minţii, a inteligenţei, a cunoştinţelor sale întinse în domeniul artei militare antice. Pentru el mercenarii au fost cel mai mare rău, în necredinţa lor faţă de cel care-l plătea, atât învinşilor, cât şi învingătorilor. Statele nu pot fi niciodată încredinţate spadelor străinilor, iar totdeauna un stat dezarmat (în concepţia lui Machiavelli un stat care nu este apărat de armate proprii) va fi cea mai sigură victimă pentru atacanţi. Încă de la începutul existenţii sale de om politic s-au făcut manifeste aceste puncte centrale ale meditaţiei sale, de absolută interpătrundere între politică şi armată, consideraţia că toate relele contemporane ale Italiei depind numai de absenţa armatelor proprii. Autonomia politică a statului este echivalentă cu autonomia militară. Niciodată soarta unui stat nu trebuie să fie încredinţată unor trupe străine: „... uno stato che cresce e vive di se deve bastare militarmente a se stesso, la sua fortuna non puo procedere della fortuna delle armi aliene, o mercenarie o ausiliarie pericolose sempre e militarmente e politicamente...” 142. Armata naţională era remediul total împotriva primejdiei mercenarilor, însufleţită de patriotism, compusă din tot ce era mai sănătos şi mai cinstit, din tinereţea pură a întregului popor. Democratismul machiavelian se extinde în *Arte della guerra*, faţă de primul tablou al tripticului, faţă *de* II *Principe*. De data aceasta poporul, care oarecum fusese exclus de la întemeierea statului ideal, încredinţat mai ales individualităţii creatoare a Principelui, de data aceasta este chemat în întregime pentru a apăra statul naţional, după formarea lui.

Toată viaţa publică a lui Machiavelli a fost dominată de ideea creării armatei naţionale şi el a activat în atingerea ei încă de la

începutul carierii sale de secretar florentin şi de recrutor de soldaţi italieni în Toscana. Iar indisolubilul raport între factorul politic şi factorul militar este una din cuceririle cele mai interesante ale minţii sale.

Arte della Guerra a fost considerată drept cea mai „bine" scrisă dintre toate operele florentinului. Forma dialogului, fluiditatea lui a putut să fie comparată cu înalta artă a dialogurilor platoniciene, expresia este de o concizie dramatică, lexicul nu mai este tributar latinismelor, şi are puritatea şi precizia cea mai florentin posibilă. Fineţea observaţiilor asupra marilor portrete sociale acordă o culoare puternică acestui mare afresc al stărilor de lucruri contemporane ale Florenţei şi Italiei. *Arte della Guerra* este un model insuperabil al prozei de artă din Cinquecento.

SCRIERI ISTORICE

ISTORIE FIORENTINE

Istoriile florentine reprezintă un alt punct principal, culminaţia drumului pe care l-a străbătut Niccolò Machiavelli în elaborarea operei sale politice şi etice. Paginile *Istoriilor florentine* sunt însumate într-o carte considerată a fi printre cele mai valoroase ale literaturii italiene, o carte de educaţie patriotică, o carte poate adresată în primul rând celor tineri, celor aflaţi la începutul lungilor experienţe ale vieţii şi cărora istoria le poate fi maestru şi conducător. *Istoriile florentine* poartă şi ele total amprenta personalităţii şi gândirii lui Machiavelli, fiind folosită în paginile sale obişnuita metodă (ca în *Arta della Guerra*) de a-şi transmite ideile proprii, noi, contemporane, rezultatul îndelungilor sale meditaţii, prin gura unor personaje importante, care pot acorda astfel gravitatea personalităţii lor. Paginile *Istoriilor florentine* freamătă de polemici politice, de discuţii arzătoare, de iluzii şi de speranţe, ele sunt rezultatul direct al unei vaste experienţe şi cunoaşteri, a oamenilor şi a situaţiilor, rezultatul unei excepţionale facultăţi de a putea analiza şi enunţa judecăţi de valoare asupra evenimentelor ori asupra oamenilor, personalităţi ale istoriei. În această ultimă carte mare a sa Machiavelli demonstrează acelaşi curaj şi spirit de independenţă, chiar atunci când scrie despre Medici, cei care până la urmă îi comandaseră cartea. El nu a fost niciodată un adulator. Cartea aceasta este o carte vie, o carte de *istorie*, înţeleasă în sensul voinţei de a o putea explica, dar şi în al facultăţii de a o putea înţelege în cele mai fine nuanţe. Cartea este în acelaşi timp, x

interesant pentru autorul *Principelui*, o întoarcere de simpatie deplină către meditaţia profundă asupra regimurilor republicane în guvernarea cetăţilor şi ţărilor. Au existat înregistratori care au încercat să facă suma erorilor din sutele de pagini ale *Istoriilor florentine*, dar nu această sumă este importantă, ci sensul cărţii, de înaltă expresie, vie, dinamică, a meditaţiei lui Niccolò Machiavelli.

Cartea a putut să fie considerată ca una dintre cele mai importante realizări ale prozei italiene, iar Niccolò Machiavelli comparat ca întâiul, valoric, prozator italian, cu Dante Alighieri primul dintre poeţi. Într-adevăr calităţile artistice ale naraţiunii secretarului florentin culmină în paginile istoriilor în care nenumărate sunt puternic coloratele portrete ale personajelor care animă cartea şi cronicile Florenţei şi Italiei ori discursurile unor personaje, capodopere de elocvenţă literară. Într-adevăr poate că niciun alt scriitor italian nu a avut darul acesta, nativ, al spontaneităţii de a reprezenta, parcă pe viu, de a concretiza idei, meditaţii, pasiuni, într-un limbaj de o naturaleţă care aminteşte de limba vorbită, într-o expresie stilistică într-adevăr de multe ori fascinantă, în starea dramatică a naraţiunilor sale, care uneori devin parcă actele unei tragedii, desigur italiene.

Machiavelli nu a fost în paginile *Istoriilor florentine* un istoric în sensul de narator cronologic al evenimentelor. Machiavelli nu a fost un filosof al istoriei, nepreocupat de istoriografia propriu-zisă. Nu a fost interesat în primul rând de fapt, de evenimente, de cronologia lor, ci de importanţa pe care o poate avea evenimentul pentru viitor, meditaţia asupra adevărului uman. El caută totdeauna marile unde ale curentului general, ale cursului istoriei. – „Le suc *Istorie fiorentine* vanno lette, come tutte la altre suc opere, non come *historia rerum gestarum*, mă anch esse come una *res gesta*, e meglio un *rem gerere* sistematico, come un intenzionale collaborazione di uno spirito militante alia nuova civiltà politica del Rinascimento. Coteşto vissuto prammatismo storiografico potra essere îl difetto di quelle *Istorie*, mă e anche il segreto della vivezza e dell'impetuoasa contemporaneită di alcune loro parţi…” 1J3.

Machiavelli nu s-a preocupat a fi un istoriograf şi caracteristica modernă a scrierilor sale istorice constă tocmai în această absenţă, de a nu fi un cronicar. Meditând asupra istoriei trecutului, confruntată totdeauna de el cu experienţa lucrurilor moderne, un prim învăţământ

general, revoluţionar, a fost că istoria civilizaţiei demonstrează că între făuritorii ei trebuie în primul rând consideraţi cetăţenii şi soldaţii. Omul ca personalitate, ca individualitate, oricât de valoroasă ar fi, nu se poate valorifica în afara societăţii. Mai mult decât ca artist, omul trebuie acum să fie studiat, să fie cunoscut ca cetăţean. Vremurile critice în care trăia Machiavelli îl făceau ca în echilibrul artist-cetăţean, el să încline balanţa spre aceasta din urmă, şi el expresie necesară a contemporaneităţii, mai valoroasă pentru binele comun decât artistul care în epoca Renaşterii era sinteza acestei ere, determinată de caracteristica de a face artă din orice. Această nouă realitate politică şi istorică a cetăţeanului consolidator şi apărător al patriei se impune în paginile *Istoriilor florentine*, ca cea mai importantă prezenţă, iar strigătul lui Machiavelli mai clamează încă o dată alarma în aceste ceasuri grele ale primejdiei colective. Pasiunea înflăcărează de multe ori pe narator, care este departe de observatorul rece, precis, care ar trebui să fie istoricul, niciodată emoţionat, niciodată participant la mersul evenimentelor descrise. Paginile *Istoriilor florentine* sunt înflăcărate de marea pasiune a patriotului care a fost totdeauna Niccolò Machiavelli. Mai mult decât ample viziuni panoramice, decât cronici atente, scrupulos la cronologii şi la inventare de nume şi de situaţii – paginile *Istoriilor florentine* ale lui Niccolò Machiavelli alcătuiesc un adevărat cod al înţelepciunii cetăţeneşti, al meditaţiei vii asupra mersului amplu al istoriei şi al învăţămintelor care pot fi extrase din această imensă mină, de către un patriot contemporan al Italiei din Cinquecento.

Din acest punct de vedere este cu totul interesantă cunoaşterea impulsului iniţial al cărţii și cristalizarea ei ulterioară.

10*

În noiembrie 1520, magistratura Florenţei, prezidata de către arhiepiscopul oraşului, cardinalul Giulio del Medici, îl însărcina pe Niccolò Machiavelli să compună *armalia et cronacas florentinas*. Nu i se preciza nimic, nici asupra epocii, nici limba în care trebuiau scrise analele și cronicile Florenţei, lăsată la alegerea lui: toscană sau latină.

Machiavelli este desigur mulţumit. În exilul de la San Casciano el îşi oferise inutil serviciile magistraţilor cetăţii, fiind gata chiar să „răstoarne stânci” pentru a putea fi folosit. Desigur el ar fi dorit să fie folosit într-o funcţie activă în care ar fi putut demonstra toate înaltele sale capacităţi intelectuale, puse în general în slujba Patriei, dincolo de

stăpânitorii ei vremelnici.

În iulie 1525, Niccolò Machiavelli pleca la Roma pentru a prezenta fostului preşedinte al magistraturii florentine, Giulio de' Medici, actualul Papă Clemente VII, cele opt cărţi ale Istoriilor Florentine. În dedicaţia lucrării către *Santissimo e beatissimo padre signore nostro Clemente settimo*, al său *umile servo Niccolò Machiavelli*, închinându-i opera al cărui iniţiator fusese actualul papă cu cinci ani mai înainte, arăta că a scris paginile sale totdeauna „non maculând-o la verită” 144. În continuare, în proemio, în introducerea primei cărţi, Machiavelli îşi declară intenţia primă de a scrie *Istoriile florentine* începând cu anul 1434, anul în care, după părerea sa, prin Cosimo, familia Medicilor a cucerit cea mai înaltă autoritate în Florenţa. Dorea mai ales lucrul acesta considerând că faptele istorice, precedente acestui an, fuseseră descrise de către doi excelenţi autori anteriori, de messer Lionardo d'Arezzo (Leonardo Bruni) şi messer Poggio (Bracciolini). Dar citind cu atenţie încordată operele acestora şi-a dat seama că aceşti istorici, descriind cu multe detalii mai ales războaiele exterioare, neglijaseră aproape total interiorul cetăţii, luptele interne ale Florenţei: „ho trovato come nella descrizione della guerre fatte dai Fiorentini con i principi e popoli forestieri sono stati diligentissimi, mă delle civili discordie e delle intrinseche inamicizie e degli effetti ehe da quelle sono nati, averne una parte al tutto taciuta e quell altra în modo brevemente descritta, che ai leggenţi non puote arrecare utile o piacere alcuno...” 145.

De aceea considera că trebuie să înceapă cu începutul, având şi această nouă concepţie despre felul cum trebuia să fie scrisă adevărata istorie a Florenţei. Cartea I descrie Italia de la căderea Imperiului roman până în 1434; cartea a II-a, Florenţa de la originile sale fabuloase până la ciuma din 1348; cartea a III-a descrie luptele interne şi războaiele externe ale Florenţei până la moartea lui Ladislau, regele Neapolelui; Cartea a IV-a reprezintă Florenţa în timpul marilor cuceriri în Toscana şi până la reîntoarcerea lui Cosimo de' Medici din exil; cartea a V-a de la reîntoarcerea lui Cosimo de' Medici din exil până la moartea lui Rinaldo degli Albizzi; cartea a VI-a cuprinde evenimentele italiene de la reluarea războiului împotriva lui Filippo Maria Visconti la consolidarea lui Ferdinando I di Aragóna în regatul Neapolelui (1440 – 1462); cartea a VII-a înfăţişează supremaţia Medicilor în Florenţa, de la Cosimo il vecchio la Lorenzo îl Magnifico, iar ultima carte, a VII I-a

narează evenimentele florentine de la conspiraţia familiei de Pazzi, la moartea lui Lorenzo îl Magnifico (1478 – 1492). Deci, în planul determinat cu atâta precizie de către Machiavelli, există o primă parte care serveşte drept introducere, fiind o sinteză a evenimentelor de la căderea imperiului roman până la începutul secolului al XIV-lea, urmează o a doua parte, care cuprinde trei cărţi în care se narează evenimentele Florenţei de la origini la 1434, şi apoi o a treia parte, compusă din patru cărţi care cuprind meditaţiile lui Machiavelli asupra a 50 de ani de istorie florentină din 1434, până în 1492 (anul morţii lui Lorenzo îl Magnifico), anii de supremaţie a dinastiei Medici în Florenţa. Există deci un cert dezechilibru cantitativ în descrierea evenimentelor, explicabil după concepţia lui Machiavelli. În primul rând el nu a dat o extensiune paginilor care descriu istoria îndepărtată a Italiei, pentru că fuseseră deja narate, cu toate lipsurile semnalate, de către predecesorii săi. Apoi Machiavelli, aşa cum a declarat în *Proemio*, *a* vrut să se oprească mai ales asupra evenimentelor interne florentine şi a semnificaţiei lor. Iar pentru ultimii cincizeci de ani, ani apropiaţi de însăşi existenţa sa biografică, a acordat o mai amplă extensiune, considerând ca totdeauna în scrierile sale, că este mai importantă decât orice, descrierea stărilor de lucruri ale societăţii contemporane, decât a trecutului.

A fost desigur uşor pentru orice cunoscător al istoriei Italiei şi Florenţei să descopere în paginile lui Machiavelli, numeroase erori, confuzii de orice fel: „Scambia gli anni”, a putut scrie, desigur exagerând uşor, un cercetător ca l'Ammirato: „muta i nomi, altera i fatti, confonde la cause, aceresce, aggiugne, toglie, diminuisce e fa tutto quel che gli torna în fantasia...” 146. Este clar că nu în felul acesta, al prezenţei unui autor, fals istoric pentru cucerirea calităţii artistice, trebuie citit Machiavelli. Şi s-ar mai putea adăuga şi existenţa altor „slăbiciuni11 ale cărţii. De exemplu aceea de a explica unele evenimente ale istoriei prin influenţa individualităţii unui conducător (specifică trăsătură a Renaşterii). Această explicaţie preponderent psihologică aduce ca un corespondent de multe ori ignorarea adevăratelor cauze, care sunt sociale şi economice. Foarte ciudat în acelaşi timp pentru scriitorul care a fost Machiavelli, pentru frecventatorul asidu şi atât de ascultat din academia neoplatonică din Orti Orice llari, apare faptul că el nu se ocupă aproape de loc de dezvoltarea vieţii culturale italiene, nici măcar de prezentarea ei. El nu

scrie absolut nimic despre excepţionala importanţă pe care a avut-o Federico II al Siciliei, de exemplu, în ceea ce priveşte originile culturii italiene, iniţiatorul şi mecenatul primei şcoli literare a Italiei, Şcoala Siciliană. Mai mult, el nu pomeneşte, în 1520, la două secole de la moartea celui mai mare poet pe care Italia îl dăruise lumii, Dante Alighieri, decât într-o enumerare albă, de exilaţi politici în care nu acordă nici măcar o caracteristică de literat autorului *Divinei Commedii*. Pe Giovanni Boccaccio îl va pomeni într-un rând la sfârșitul cărţii a II-a pentru faptul de a fi celebrat în mod elocvent faimoasa ciumă în care au pierit, în Florenţa, aproape nouăzeci şi şase de mii de oameni. Mai mult, descriind în numeroase pagini dinastia Medicilor sub care Florenţa a putut căpăta, prin dezvoltarea artelor și culturii, denumirea de noua Atenă a lumii, el nu va pomeni decât şase nume de iluştri reprezentanţi ai înfloritoarei culturi contemporane a cetăţii. Fapt aproape inexplicabil.

Există axe ordonatoare de totdeauna în opera lui Machiavelli și ele sunt prezente și în orientarea paginilor *Istoriilor florentine*. În primul rând idealizarea figurilor de conducători aflate în slujba eliberării patriei. În al doilea rând politica papală este totdeauna răufăcătoare pentru binele Florenţei și al Italiei. În capitolul IX al cărţii I, intitulat *Come i papi divennero* potenţi147, în care sunt descrise evenimentele prăbuşirii imperiului roman, Machiavelli arată că toate războaiele ulterioare din Italia au fost provocate numai de către papi care „prima con le cenzure di poi con quelle e eon l'armi insieme, mescolate con le indulgenzie, crano terribili e venerandi…” 148 Iar mai departe, în aceeași pagină a unei scrieri dedicată totuşi unui papă, Niccolò Machiavelli va avea tot curajul de a denunţa şi pentru contemporaneitate nefastul amestec continuu al papilor în mersul afacerilor politice ale Italiei, fiindu-le cauza principală a nenorocirilor: „…11 qual modo di procedere, dura ancora in questi noştri tempi, il che ha tenuto e tiene l'Italia disunita e informa…” 149 Iar mai departe, un întreg capitol arată care a fost Politica *dei pontefici per signoreggiare VItalia*.150

Ultima axă ordonatoare o constituie în paginile *Istoriilor florentine* atacul violent conturat împotriva armatelor de mercenari şi voinţa creării armatelor naţionale. Poate că mai mult decât în alte lucrări ale lui Machiavelli, aci apare deriziunea cea mai clară împotriva stării de mercenari, împotriva acelora care, cum spusese cu secole

înainte şi Francesco Petrarca, *scherzavano col dito*, ridicau mereu, în timpul bătăliilor, mâinile pentru a se preda, iar aşa cum povesteşte Machiavelli în *Istorie florentine*, după o înverşunată bătălie, care a durat o întreagă zi, de dimineaţă până noaptea târziu, a putut fi deplânsă în rândurile celor două armate de mercenari care se înfruntaseră o singură victimă, şi aceea, din proprie greşeală, fiindcă murise căzând de pe propriu-i cal!

Deci şi aci în această operă există aceeaşi constantă a meditaţiei lui Machiavelli, care nu putea concepe istoria ca o aridă, lungă înşirare cronologică de evenimente, ci ca pe o continuă proiectare, în primul rând a personalităţii autorului în istorie, şi apoi a contemporaneităţii în trecutul descris.

Istoria pentru Machiavelli este totdeauna istoria sa, istoria îi serveşte pentru demonstrarea tezelor proprii, istoria are vitalitatea propriei personalităţi şi îi serveşte şi ca sursă principală de consilii pentru educarea cetăţenească a oamenilor. Pentru Machiavelli prezentul îşi putea afla descifrarea studiind trecutul în care puteau fi descoperite anumite înlănţuiri care se repetau, anumite legi care se puteau deduce, relative la societate şi oameni. Dar acest trecut nu era un trecut mort, fix, îngheţat, la rândul lui putea să fie înţeles numai proiectând asupra lui lumina contemporaneităţii. Deci conexiune între trecut şi prezent, studiu atent după regula de aur a adevărului effettuale. O asemenea concepţie, vastă, panoramică, care lucrează cu legile mari ale istoriei, nu putea agreia minuţiozitatea de factolog, de căutător benedictin al celor mai mici evenimente pentru a le înseria în desfăşurarea cronologică a unor simple anale. El poate face, voit, salturi peste ani şi evenimente, pentru a discerne şi a distinge acele fapte care îl interesează în primul rând pentru stringenta demonstraţie a ideilor sale. Totdeauna el va stoarce din istorie seva politică. Alterarea istoriei este făcută după legile sale proprii, care îi folosesc pentru a da Italiei lecţia şi modelul pe care îl aşteaptă de secole pentru a putea să reînvieze. Neglijând faptele în descrierea lor minuţioasă, Machiavelli nu le neglijează niciodată esenţa. El transcende numai ceea ce este secundar. El nu are niciodată caracteristica unui istoriograf oficial cum de altfel fusese desemnat de către magistraţii Florenţei. Uneori un cititor atent are impresia că autorul întârzie asupra unor fapte minore, căutând să-şi acrediteze misiunea oficială. Dar de îndată ce apare un detaliu care îi este favorabil pentru demonstraţiile sale,

Machiavelli proiectează asupra lui o lumină puternică, revelatoare pentru adevărata-i, profundă semnificaţie. Este un artist atunci, nu numai un demonstrator al ideilor pe care vrea să le înfăţişeze unui cerc cât mai larg de cititori menit să-i împărtăşească şi să devină apărătorii ideilor sale care sunt dedicate numai binelui comun. Febra adevărată cu care cercetează asemenea detalii semnificative creează şi anumite dezechilibre în operă, dar niciodată de o asemenea gravitate ca *Istorie fiorentine* să nu fie considerată: „... non meno îl nassunto intero dei suo pensiero filosofico che la manifestazione artistica piu compresiva del suo genio sintetico e politico...151. În subiectivitatea interpretării stă desigur originalitatea fundamentală a lucrării „istorice11 a lui Niccolò Machiavelli. Şi această caracteristică apare mai evident în cadrul primei cărţi în care domină tezele politice ale lui Machiavelli şi demonstraţia locului istoriei într-un cadru de ansamblu. Aci apare ca problemă centrală dezbinarea politică a Italiei din pricina amestecului papal şi a existenţei armatelor de mercenari. Apar aci, investite cu întreaga simpatie a Secretarului florentin, autorul manualului despre conducătorul statului modern, personalităţi ca Teodorico, Cola di Rienzi, Michele di Lando, Stefano Porcaro, care prefigurează personalitatea *Principelui*. Întorcându-şi privirea de la cadrul general al Italiei către Florenţa, Machiavelli îi descrie, cu frecvente erori, luptele interne, încercând să găsească un fir conducător. Şi, cu o acuitate extraordinară îl va găsi, în lupta de clasă între popolani şi feudali, într-o concepţie istorică modernă de precursor marxist atunci când va face uluitoarea, pentru vremea sa, afirmaţie, că: „tutte le rivoluzioni e costituzioni fiorentine non solo şi connettono fra loro, mă şi seguono come evoluzione d'una sola e medesima ideea... „152. El are într-adevăr acest excepţional merit de a fi putut percepe această înlănţuire dialectică a istoriei, şi lupta de clasă între fracţiunile adverse, care au adus atât rău Florenţei şi Italiei, ale guelfilor şi ghibelinilor. Există pagini excepţionale în *Istorie fiorentine*, care descriu forţa mulţimii care poate să ceară puterea ca în cazul faimosului tumult al Ciompilor. Dărăcitorii de lână ai Florenţei se ridică la luptă împotriva privilegiilor feudale şi descrierea răscoalei lor atinge cel mai înalt nivel dramatic în naraţiunea lui Machiavelli, care dărâmă instituţia feudală a aristocraţiei, care ruinează din temelii trecutul ev mediu: „... Ne vi zbigottisca quella antichità del sangue che ei ci timproverano; perche tutti gli uomini avendo avut-o uno

medesimo principio, sono ugualmente antichi, e dalia natura sono stati fatti a un modo. Spogliateci tutti igundi, voi ci vedrete simili = rivestite noi delle vesti loro ed eglino dalie nostre, noi sanza dubbio nobili, ed eglino ignobili parranno, perche solo la povertà ele ricchezze ci disagguagliano…" 153. Iar mai departe, după expunerea unor asemenea principii de egalitate revoluţionară care vor fi putut întruni întreaga adeziune a lui Jean Jacques Rousseau, autorul *Contractului social*, Machiavelli putea să-şi exprime prin gura dărăcitorului de lână din tumultul florentin al Ciompilor, o altă lege proprie, totdeauna agreată, de surprindere şi de folosire a ocaziei atunci când ea se oferă: „Debbessi adunque usare la forza quando ce ne e data occasione; la quale non puo essere a noi offerta dalia fortuna maggiore, sendo ancora i cittadini disuniţi, la Signoria dubbia, i magistraţi zbigottiti… La opportunità che dalia occasione ci e porta, voia; e invano, quando el la e fuggita, și cerca poi di ripigliarla…" 154. Dar şi cealaltă parte va putea vorbi cetăţenilor. Va fi peste un secol, şi vocea care va reprezenta pe protagonistul celeilalte părţi va fi Lorenzo de' Medici, îl Magnifico, adresându-se cetăţenilor Florenţii după învingerea conspiraţiei familiei Pazzi, în cele mai frumoase pagini de proză italiană care au fost scrise vreodată şi care au putut deveni bucăţi de bravură pentru marii actori ai Italiei. Aci în extraordinara tiradă a lui Lorenzo, Machiavelli îşi expune încă o dată fundamentul său punct de vedere relativ la dezechilibrul dintre interesul particular şi cel public. Pazzii nu trebuiau să confunde injuriile private cu interesele publice, chiar dacă ei în trecut suferiseră violenţele familiei Medici. „Ma concediamo che le ingiurie fatte a loro da noi sieno grandi, e chemeritamente eglino desiderassero la rovina nostra: perche venire ad offendere questo Palagio? Perche fare lega con il Papa e con îl re contro alia liberta di questa republica? Perche rompere la lunga pace di Italia? A questo non hanno eglino scusa alcuna: perche dovevano offendere chi offendeva loro, e non confondere le inamicizie private con le ingiurie publiche…" 155

Istoria subiectivă a lui Machiavelli este o istorie realistă, o istorie a prezentului, chiar atunci când sunt reprezentate faptele trecutului. Ea se reînnoieşte, ca orice activitate umană, ascultând de legi, care nu sunt fatale, ci aparţin în întregime omului, fiinţă individuală sau colectivă. Creaţie umană ca şi religia, istoria nu are nicio caracteristică transcendentală, fiind uneori divizată de principiul

luptei dintre bine şi rău, dar mai ales, aşa cum am văzut, între cei care posedă şi cei care sunt lipsiţi, între *abbienti* şi *non abbienti*. Aşa cum apare clar din lectura atentă a paginilor *Istoriilor florentine*, frecvent, obiectivitatea se află sub semnul voinţei autorului care nu vrea să fie un vulgar factolog, ci un luminos interpretator. Faptele îi servesc de cele mai multe ori la demonstrarea şi ilustrarea unei concepţii. Istoria nu mai este suma cunoştinţelor despre fapte, nu mai este arheologia umaniştilor Renaşterii, nu mai este analistă, fragmentară şi cronologică, ci susţinută de voinţa unui autor, demonstratoare a ipotezelor şi principiilor acestui autor, scrisă pasionat, cu tendenţiozitate patriotică, polemică şi virulentă, atunci când sunt atacaţi ofensatorii principiilor machiaveliene, papalitatea şi armele „vilissime” ale mercenarilor. Schemele ideale ale lui Machiavelli desigur că pot deforma conţinutul silit să intre în cadrul lor, dar totdeauna ele acordă flacăra rivificatoare a exortaţiei către o înaltă idee, doctrina sa fiind totdeauna a unor nobile idealuri.

În această carte, *Istorie florentine*, în realitate este reprezentată numai istoria din Quattrocento. Există fragmente, păstrate în Biblioteca naţională din Florenţa, care ar justifica ipoteza acelor cercetători în legătură cu eventuala continuare a consemnării evenimentelor şi dincolo de moartea lui Lorenzo de’ Medici cu al cărui elogiu, în realitate un portret excepţional, gravat în oţel, parcă de Albrecht Dürer, se încheie ediţia publicată postum, în acelaşi timp, la Roma şi Florenţa, în anul 1532. „Istoricu111 Machiavelli nu a publicat în cele aproximativ cinci sute de pagini ale sale niciun document inedit. El s-a mulţumit să meargă pe calea predecesorilor, pe care i-a folosit exploatându-i ca surse, uneori nemărturisite, uneori imitate până la plagiat, totdeauna servind sensul concepţiilor sale. Ceea ce au putut numi mai târziu cercetătorii moderni identificarea între filosofie şi istorie, în cazul lui Machiavelli este mai mult o identificare şi interferenţă între politică şi istorie. El a putut interpreta în *Istoriile* sale, urmând o concepţie antropomorfică plăcută marilor spirite ale Antichităţii, destinul patriei sale, destinul Florenţei, văzută ca o fiinţă vie în naşterea şi dezvoltarea ei. Cartea totuşi nu este o operă în exclusivitate a fanteziei creatoare a autorului, dar faptele şi evenimentele totdeauna au fost alese, unul câte unul, ca lespezile de marmoră, cizelate pentru a servi magnificului edificiu, şi asupra lor Machiavelli a proiectat lumina adecvată pentru a pune în umbră sau în

strălucire acele părţi care conveneau demonstraţiilor sale. Figura Principelui este prezentă şi în *Istorie jiorentine*, în atâtea multiple şi variate ipostaze de *eliberator*, cum am mai scris, iar principiul *Principelui* este aşa cum va scrie Benedetto Croce nu numai un ideal, ci şi un criteriu de înţelegere: „Îl principe *h* per il Machiavelli, non solo 1 ideale, mă îl criterio che egli adoptera per intendere gli avvenimenti...” 156. Într-adevăr şi aceasta este o altă cheie care permite descifrarea unor sensuri multiple din pasionalele şi subiectivele *Istorie jiorentine*.

Pe Machiavelli nu îl preocupă confruntarea severă şi laborioasă a informaţiilor. Se amuză chiar să scrie prietenului Francesco Guicciardini, celălalt mare istoric al secolului, că ar da zece gologani pentru a-l avea alături şi a-i cere părerea despre felul în care el prezintă, în jocul lor şi al acţiunilor diferite personaje ale paginilor *istoriilor* sale: „Ho atteso et attendo în villa a scrivere le historie, et pagherei dieci soldi, non voglio din piu, che voi fossi în lato che io vi potessi mostrare dove io sono, perche havendo a venire a cerţi particulari, havei bisogno di intendere da voi se offendo troppo o con lo esaltare o con lo abbassare le cose, pure io mi verro consigliando, et ingegnerommi di fare în modo che, dicendo il vero, nessuno şi possa dolere” 157. Din mozaicul de ştiri pe care le culege din izvoare variate, neidentificate de multe ori, el alege ceea ce îl interesează, după cel mai personal criteriu, dincolo de cronologie, edificând o lucrare care unora a putut să apară o improvizaţie istorică, dar tuturor le-a apărut ca o excepţională operă politică. El foloseşte o tehnică care ar putea fi denumită a basoreliefului, a punerii în contrast pe monotonia unor ziduri imense, a reprezentării unor personaje în mişcare, prezentate în esenţa activităţii lor. Analogia dintre corpul uman şi organismul social este o constanţă în paginile *Istoriilor*. Există, în această lecţie de italianitate, un fior tragic generat de ideea, care se face şi în aceste pagini manifestă, că oamenii înclină mai mult spre forţele răului decât ale binelui. Dar terminând de citit aceste, totdeauna pasionante pagini, concluzia este clară, relativă la orice obiecţie, că înalta valoare a cărţii subzistă dincolo de orice critică a istoricităţii obiective sau subiective. Valoarea istorică este compensată de valoarea politică şi calităţile cărţii, compensează nerespectarea întocmai a faptelor şi a datelor. Venind după autorii de anale şi cronici, Machiavelli apare ca un precursor în arta naraţiunii istorice şi a interpretării faptelor. Asemenea idei, asemenea concepţii au găsit şi una dintre cele mai

realizate expresii de artă realistă evocatoare. Există şi aici un balans între forma severă, aulică, corespunzătoare naraţiunii unor solemne fapte şi situaţii şi fluiditatea dinamică, nervoasă, concisă, în care sunt redate unele episoade. Şi în aceste pagini caracteristica artistică cea mai de preţ a stilului lui Machiavelli este echivalentă cu simplitatea şi naturaleţa.

Pătrunzând în esenţa cea mai intimă a evenimentelor, putând diseca personajele pe care le portretizează până la cele mai fine detalii ale psihologiei lor, Niccolò Machiavelli este maestrul celei mai subtile reconstruiri de situaţii şi de personalităţi. Paginile în care descrie căderea imperiului roman, tumultul Ciompilor, ciuma, conspiraţia de Pazzi, portretele pe care le-a conturat lui Cosimo de Medici, Lorenzo etc. sunt într-adevăr demne de cele mai ilustre realizări ale maeştrilor istoriilor antice, Salustius sau atât de cunoscutul maestru, Titus Livius. Meditaţia gravă, a căror aură severă le înfăşoară, le acordă acel fior de modernitate neliniştită atât de caracteristic personalităţii Secretarului florentin. Fluviul impetuos al elocvenţei este de multe ori zăgăzuit de pătrunderea până în profunzimile condiţiei umane, inaptă uneori să devină constructorul propriei fericiri.

La un asemenea efect contribuie şi stilul lucrării în pendularea lui permanentă între solemn şi natural, între pesimismul grav şi exaltarea dinamică a speranţei.

Meditaţia şi cercetarea neliniştită a lui Machiavelli nu se poate opri niciodată, dar fiorul ei tragic niciodată nu va putea împiedica entuziasmul care îl animă pe acela care a vrut să edifice înaltul moment al patriei şi să-i exalte pe creatorul lui, pe cetăţeanul agitatei sale cetăţi.

VITA DI CASTRUCCIO CASTRACANI

Viaţa lui Castruccio Castracani, scrisă în orele „libere” de la San Casciano, fusese dedicată în 1520 prietenilor săi Zanobi Buondelmonti şi Luigi Alamanni, care o aduseseră imediat la cunoştinţa cenaclului din Orti Orice llari. Îndeosebi prietenul Buondelmonti o considera ca „modello di storia”, elogiindu-i îndeosebi elevaţia stilului: „Et sopra ogni cosa mi pare che vagliate in quella naratione, credo che sta perche vi alzate piu con lo stile che non fate altrove, come la materia anehe richiede…” 15S. Deci se remarca elevaţia stilului prezentă mai ales în modele istoriei Antichităţii de la care Machiavelli s-a inspirat desigur. În orice caz această lucrare a apărut contemporanilor săi drept o clară

demonstraţie a aptitudinilor de istoric ale lui Machiavelli, şi ei, fără îndoială, îi datorează scriitorul, însărcinarea primită din partea magistraturii Florenţei, sarcina de a scrie cronica oraşului şi a Italiei.

Vita di Castruccio Castracani este o biografie, în nu mai mult de treizeci de pagini, a condotierului din Trecento, care a fost şi „tiranu111 cetăţii Lucca, biografia desigur romanţată, a unui personaj echivalent în concepţia lui Machiavelli cu *Principele*, exemplar, purtător şi el al ideilor pe care de altfel Secretarul florentin le enunţa, cu o extraordinară perseverenţă, în fiecare din scrierile sale.

Acest alt puternic reflex al Renaşterii din opera lui Machiavelli este un alt model al omului exemplar, pe care el voia să-i ofere salvării Italiei. Castruccio Castracani este şi elca şi Principele ideal, omul exemplar, puternic prin intrinseca virtute, cu o mare capacitate biologică şi intelectuală, cu totul apt pentru viaţa activă, departe de nelinişti. El este omul exemplar, încă puternic reflex al Renaşterii, omul exemplar al lui Leon Battista Alberti, cu o imensă capacitate spirituală, în contrast cu decadenţa socială şi politică a secolului în care trăia. Un asemenea om exemplar putea să apară în secolul acesta un imposibil model. Dar Machiavelli a vrut să-i impună şi prin această incarnaţie a spiritului italian, acest om al Renaşterii întârziate, care-şi coordonează şi orientează acţiunile după comandamentele Patriei, cu proprii idealuri de virtute derivate din izvoare clasice.

Desigur că mai mult decât ca scriere, ca o biografie istorică, *Viaţa lui Castruccio Castracani* a putut să fie considerată o viaţă romanţată a aceluia care trăind nu a fost inferior nici lui Filip al Macedoniei, tatăl lui Alexandru, nici lui Scipione romanul, el care a murit la vârsta lor, şi fără îndoială i-ar fi întrecut şi pe unul şi pe altul „se în cambio di Lucea egli avessi avut-o per sua patria Macedonia o Roma...” 159 Există o interferenţă în viaţa reală a conducătorului de oşti din Trecento cu o serie de figuri ilustre ale Antichităţii, dintre care unele indicate de cercetători, ca a tiranului Agatocles, ale cărui fapte sunt povestite de Diodor sicilianul, sau Antippa al lui Diogene Laertius. Nimeni nu ar putea face afirmaţia absolută că aceste puţine pagini ale istoriei lui Castruccio Castracani sunt paginile de cronică ale vieţii şi acţiunilor acestui personaj ilustru în istoria Italiei. S-a făcut afirmaţia ca această scriere a lui Machiavelli în care fuzionează elemente clasice cu contemporane, în care de multe ori fantazia zboară înalt deasupra realităţii, este mai degrabă o *mitografie* comparabilă cu acelea ale

Vieţilor paralele ale lui Plutarh. De altfel în jurul figurii condotierului cristalizaseră deja o serie de legende populare, faptele sale de arme şi viaţa sa activă putând să fie cântată de cantastorie în pieţele publice ale oraşelor Italiei de Nord. Evul mediu învăluise cu un văl gros *Vieţile* lui Plutarh, acea specie de biografii care părea pătrunsă şi de elementul istoric şi de cel al realităţii, dar care erau mai degrabă modele ale virtuţilor întruchipate în eroul a cărei viaţă era narată. O asemenea viaţă cu putere exemplificatoare vrea să scrie Machiavelli, o asemenea viaţă vrea s-o readucă: „alia memoria delii uomini, parendomi aver trovate in essa molte cose, e quanto alia virtu e quanto alia fortuna, di grandissimo esemplo…” 160 Şi o asemenea viaţă închisă în paginile autografiei o dedică prietenilor Buondelmonti şi Alamanni pentru că ei, dintre toţi oamenii pe care i-a cunoscut autorul, „se desfată cu acţiunile virtuoase**1.**

Machiavelli reînviază deci autografia plutarhiană, fiind un adevărat precursor al vieţii romanţate moderne, care se va bucura, până în secolul nostru, de un atât de mare succes. Dar şi în biografie, care şi-a putut găsi tipare ideale în Antichitate, Machiavelli a făcut mai mult filosofie politică decât istorie, şi în acest caz, îndepărtându-se de adevărul, pe care vrea să-i idealizeze, crează, pentru a-şi servi atât de constantele idei, o figură ideală de Principe, *avant la lettre*, un condotier care-l poate anunţa cu două secole mai înainte pe Cesare Borgia, un om activ, neînfrânt, care ştie cum trebuie să se comporte în faţa destinului advers, un principe. Această viaţă romanţată condensează ideile politice de totdeauna ale Secretarului florentin, care vrea să-şi creeze încă o dată principele ideal, dar şi să demonstreze ideea sa de strateg militar că totdeauna infanteria va fi superioară cavaleriei. Această scriere politică şi literară, scrisă într-o proză dinamică, nervoasă, a putut să fie în acest sens pentru Machiavelli un model de istorie, cu tot scandalul pe care l-au putut face cercetătorii ulteriori, care au arătat cât de mult s-a îndepărtat autorul de adevărul istoric. Dar ca şi în cazul *Istoriilor florentine* se poate repeta afirmaţia că pentru Machiavelli istoria este totdeauna istoria sa, modelată la focul propriu, plăsmuită pentru marea ei putere pilduitoare, pentru acest secol care avea atâta nevoie de înalte modele

---

[1] I — Niccolo Machiavelli

ale virtuţilor umane. *Vita di Castruccio Castracani* este o altă proiectare directă a spiritului machiavellian în istorie, dincolo de realitatea faptelor, dincolo de detaliile adevărului istoric, o altă proiectare a idealului său politic, o alta *exhortatio ad virtutem*. Omul machiavelian este o forţă dinamică, aflată mereu în mişcare pentru făurirea propriului destin sau al patriei. Aşa a fost Principele, aşa este acum Seniorul din Lucca, acela care şi-a plăsmuit singur viaţa, de la naşterea obscură şi până la starea de principe, neezitând în faţa oricărei acţiuni împotriva acelor care de exemplu prin acţiunile lor ar fi vrut să aspire la cucerirea, în folos propriu, a autorităţilor supreme. El nu se sfieşte să întrebuinţeze şi violenţa atunci când este nevoie, el este adeptul faimosului principiu machiavelian că victoria contează şi nu modul în care ai cucerit-o: „... Era grato agii amici, agii inamici terribile, giusto con i suddiţi, infedele con gli esterni, ne mai potette vincere per fraude, che e cercasse di vincere per forza, perche ei diceva che la vittoria non el modo della vittoria, ti arrecava gloria...” 16 t.

Castruccio Castracani este făuritorul propriei personalităţi. Îşi datorează totul numai lui, numai energiei sale intrinseci. El este contrastant ca şi viaţa multiformă: leal, neleal, fals, sincer, sever, generos, dar, mai ales, totdeauna activ.

Născut în Lucca („non ebbe piu felice ne piu noto nascimento”), 162 în anul 1281, şi-a dobândit faima de conducător de oşti în slujba ghibelinilor din Lombardia. Cu ajutorul lui Uguccione della Faggiola a devenit seniorul cetăţii Lucca, autoritatea lui fiind excepţională în Toscana, iar Florenţa putând să fie numărată printre cetăţile învinse de el, important căpitan de oşti, în 1325 la Altopasso. Dintre condotierii vremii s-a remarcat prin curaj, prin clarviziune şi prin scopuri de cucerire ambiţioasă, prefigurând un nucleu de stat centralizat italian. La moartea lui din 1328, Florenţa se va fi bucurat mai mult decât de ştirea că ar fi putut avea în stăpânirea ei întreaga Toscană. Transfigurarea datelor din biografia lui Castracani întreprinsă de Machiavelli vrea să plăsmuiască din ambiţiosul senior al Luccăi, figura ideală a conducătorului de stat, totdeauna activ, însufleţit de patriotism. Biografia istorică romanţată a lui Machiavelli, idealizează viaţa condotierului, plecând însă de la date certe din viaţa sa, caracterizată de curaj şi continuă acţiune. Departe de Cesare Borgia, cu care a putut fi comparat, Castruccio Castraccani, rămâne totuşi o figură idealizată, o figură ilustratoare a unei teze a

principelui-condotier, creator de stat, conducător care uneşte virtuţile omului de stat, cu ale militarului. Cu însuşiri care amintesc de eroii Antichităţii gata oricând în a surprinde „ocazia11 favorabilă, fără prejudecăţi, de o excepţională isteţime strategică, cunoscând toate noile principii ale artei militare, care refuză amestecul nefast al armelor „vilissime11 ale mercenarilor, Castruccio Castracani este încă o dată un model oferit pentru conducătorul ideal. El ar fi fost chemat pentru o asemenea înaltă glorie dacă soarta nu i-ar fi întrerupt mersul triumfal la jumătatea de drum a ascensiunii sale. Moartea sa pretimpurie ar putea apărea ca un final pesimist al acestei vieţi exemplare, semnificând triumful sorţii asupra virtuţii. Este poate această concluzie amară şi o concluzie a vieţii lui Machiavelli, al cărui drum glorios, în activitatea politică, fusese întrerupt de soarta ingrată. Ca şi Castruccio Castracani fusese Niccolò Machiavelli creatorul lui: „primo ad affrontare i pericoli, a superar le fatiche attivo, operoso, la fortuna lo ajuta, lo seconda, lo solleva, mă ne tronca poi, con una morte immatura, l'asistenza...11163 Fortuna, care vrea să fie „arbitra di tutte le cose umane11 1 (i4, I-a surprins, înainte ca întreaga sa virtute să fi putut să dea formă materiei pe care o domină prin intrinsecile sale calităţi. O dată mai mult, amărăciunea tragediei *dell'incompiuto*, animă sfârşitul vieţii romanţate a condotierului luchez, transformat în concepţie ideală, în această biografie întreţesută din fabulos şi real.

Viaţa lui Castruccio Castracani se citeşte şi astăzi cu interes şi plăcere reală. Ea se opune prin simplitate şi vigoare naraţiunilor pompoase ale istoricilor umanişti ai vremii. Numai „nervi şi muşchi11, proza biografiei este servită de un stil dinamic, viu, de o vervă mereu în efervescenţă. Sunt remarcabile, în finalul lucrării, apoftegmele, sentinţele remarcabile pe care Machiavelli le atribuie lui Castruccio Castracani, ca un final umanist al cărţii: „Era ancora mirabile nel rispondere e mordere, o acutamente o urbanamente; e come non perdonava in questa modo di parlare ad alcuno, cosi non şi adirava quando non era perdonato a lui”. 165 Astfel trecând pe o stradă şi văzând un tânăr care ieşea din casa unei prostituate, roşindu-se în faţa lui, i-a zis: „Non ti vergognare quando tu n esci, il.

ştia quando tu V'entri...” 16 e. Spunea totdeauna că drufriul pe care se merge spre infern este uşor, pentru că se mergea „alo ingiu e a chiusi occhii” 167. Pe un invidios care râdea îl întrebă: „Ridi tu perche tu hai bene o perche uno altro ha male?” ...108 Cuiva care îl întreba, în

clipa morţii, cum să fie îngropat, i-a răspuns, conştient de valoarea sa, pe deplin: „Con la faccia volta în giu, perche io se che, come io sono morto, andra sottosopra questo paese”. 169. Într-adevăr şi din aceste *sentenzie* figura lui Castruccio Castracani se reliefează puternic, de neuitat.

Arta de portretist a lui Machiavelli atinge nivelul său cel mai înalt în această naraţiune a sa în care stilul viguros şi rapid, conturează un portret nu numai ideal condotierului, care ne pare că ţâşneşte impetuos din tabloul lui Machiavelli, înalt, armonios, cu: „i capegli suoi pendevano în rosso, e portavagli tonduti sopra gli orecchi; e sempre, e d’ogni tempo, come che piovesse o nevicasse, anclava con il capo scoperto…11170.

Vita di Castruccio Castracani este o nestemată între operele istorice sau literare ale lui Niccolò Machiavelli, desigur cea mai romantică dintre ele, şi care, pe drept cuvânt I-a putut recomanda pe autor pentru înalta sarcină de a scrie *Istoriile florentine*.

MACHIAVELISM?

În legătură cu aşa-zisul *Tnachiavelism*, care pentru cei mai mulţi este însăşi substanţa doctrinei scriitorului, s-au emis cele mai controversate păreri. Sensul peiorativ pe care cuvântul I-a cunoscut de-a lungul istoriei, echivalent cu legea: „scopul scuză mijloacele11, nu corespunde esenţei vieţii şi operei Secretarului florentin. Toate opiniile negative, exprimate în legătură cu *Principele*, considerată ca esenţă a machiavelismului, şi au fost multe, demonstrează deformarea continuă a meditaţiei scriitorului, aşa cum ea poate să apară pentru orice cititor atent. Sinteza aşa-numitului machiavelism, în realitate a unei deformări critice seculare, este făcută cu o deosebită claritate de către Francesco de Sanctis: „Un gesuita disse *machiavellismo* quello che dipoi dove dire *gesuitismo*. La difesa e sofistica, e non giunge a nabilitare Machiavelli. Insomma, duc secoli e mezzo di critica, fatta intorno al gran pensatoare politico, non sono altroche una «quistione posta male». II Machiavelli, quale ce lo han prezentat-o finora, e una creazione delle passione politiche, e un riflesso subbiettivo, non e il Machiavelli per se stesso. Per ritrovarlo, bisogna spogliarlo delle suc esteriorità ed entrare noi misteri della sua produzione intellettuale…11171. Dar machiavelismul nu este altceva decât omul, fiinţă de sine stătătoare, creatură care-şi găseşte în propriile dimensiuni scopurile existenţei sale, ca individualitate sau ca celulă

din fiinţa colectivă a societăţii. Dintr-o asemenea concepţie despre om îşi are originea doctrina machiaveliană despre politică, despre istorie. În evul mediu primatul doctrinar putuse să fie acordat eticii creştine, în Renaşterea pe care o reprezintă Machiavelli, el separă politica de orice alte manifestări ale suprastructurii şi-i acordă autonomia deplină. El a acordat reguli de aur geometriei politicei sale, activitate umană prin excelenţă a oamenilor plenari, încărcaţi de energie, de dorinţa de a transforma lumea pentru a o umaniza. Machiavelismul ar putea fi aşadar, în sensul său originar, această netă determinare a politicii, acest realism al meditaţiei. Doar machiavelismul acesta aparţine Secretarului florentin, oricare altul, şi în alt sens, aparţine acelora care nu au citit niciun rând din opera florentinului, care I-au judecat ignorându-l pe el şi situaţia contemporană a Florenţei şi a Italiei. Asemenea machiavelism echivalent cu amoralitatea aparţine filistinilor, în timp ce esenţa doctrinei lui Machiavelli aparţine umanismului care-şi găsise o splendidă expresie în exclamaţia lui Pico della Mirandola, autorul *Demnităţii umane*: *„Tu, omule, propriul tău plăsmuitor şi sculptor*!” Machiavelli el însuşi a putut să fie un astfel de om activ, virtuos în sensul continuu al muncii, umanist care a putut să asimileze tot ceea ce istoria trecutului îi putuse prezenta ca realitate umană. El a negat toate superstiţiile trecutului, inclusiv universalismul imperiului, fiind modernul constructor al statului italian liber, independent. El a fost, din acest punct de vedere, un reformator, un mare spirit contemporan. De aceea poate fi aplaudat unanim Jean Jacques Rousseau care putea scrie că Niccolò Machiavelli nu a găsit decât cititori superficiali sau corupţi: „E fu sopratutto italiano, nella maniera piu illuminata e piu tenace, în ogni momento della sua vita ed ogni manifestazione del suo possente ingegno, come seppe essere insiene spirito universalmente umano...” 172.

Pentru a înţelege bine soarta literară, *fortuna letteraria* a operei lui Machiavelli, nu trebuie să se uite că imediat după încetarea sa din viaţă lumea cunoaşte vasta mişcare a Contrareformei.

Din 1517 de când Luther s-a revoltat prima dată până în 1555 când Reforma a fost sancţionată în Germania, Biserica romană a suferit asaltul unor numeroşi reformatori, dintre care principali erau adepţii lui Luther, dar şi ai lui

Calvin sau Zwingli. Pentru a înfrâna asemenea vaste mişcări reformatoare, Curia romană s-a hotărât să restrângă libertatea

gândirii, libertatea discuţiilor în materie de ştiinţă sau de filosofie. Apoi s-a gândit la anihilarea revoltei lutheriene printr-un Conciliu la care să participe şi protestanţi şi catolici. Protestanţii au refuzat şi Conciliul care a avut loc la Trento a durat aproape douăzeci de ani (1545 – 1563), şi a fost numai al catolicilor. Scopul principal a fost reafirmarea absolutei autorităţi a Papei, care a fost declarat suprem senior şi stăpân al întregului pământ, cu autoritate deplină şi asupra lucrurilor divine dar şi terestre (*lo spirituale e lo tiemporale*), suzeran al tuturor principilor, interpret al credinţei şi cap suprem al clerului. Această acţiune de apărare activă, de contraatac al Bisericii catolice a fost numită Contrareformă. Conciliul din Trento compilase un *Indice dei libri* proibiti173 în care erau înscrise numele lui Dante Alighieri cu de *Monarhia*, al lui Niccolò Machiavelli, cu aproape întreaga sa operă. Conciliul din Trento nega raţiunea şi conştiinţa individuală, încerca să întoarcă lumea spre evul mediu, spre *Credo quia absurdum*. Conciliul din Trento consolidase teribila instituţie a Companiei iezuiţilor, a căror omnipotenţă trebuie să aducă lumea în ascultare deplină în monarhia universală a papalităţii. Pentru aceasta ei trebuiau să distrugă libertatea, să instaureze cea mai sobră disciplină, disciplina de cadavru, după oribila lozincă a Companiei. Contrareforma condamna filosofia, liberul examen, condamna omul, îi condamna libertatea spirituală şi materială.

În felul acesta se pot explica atacurile antimachiavelice, atacuri îndreptate împotriva aceluia care reproşase Bisericii intransigenţa, închistarea în scheme fixe, rigiditatea şi ipocrizia clerului, dar mai ales atitudinea de a fi contribuit la împiedicarea unificării Italiei, de a fi înmuiat sufletele care trebuiau să fie tari în faţa nenorocirilor ţării, de a fi propovăduit umilinţa şi oarba ascultare. Asemenea reprezentanţi ai Bisericii îi puteau reproşa în continuare Secretarului florentin autonomizarea politicii, sustragerea ei de sub morala creştină, exaltarea Antichităţii şi supremaţia statului şi conducătorului laic. De aceea pentru reprezentanţii clerului termenul de machiavelism va fi sinonim cu amoralitatea, cu erezia. Pentru aceea iezuiţii din Inglistadt puteau să-i ardă în efigie. Antimachiavelismul începuse în 1534, cu publicarea *Apologiei ad Carolum V Caeseram* a cardinalului Polonella, care putea să declare, la numai şapte ani de la moartea lui Machiavelli, că opera acestuia a fost scrisă cu „degetul diavolului”. Contrareforma avea să genereze apoi două tratate: *De libris* a *Christiano detestândis*

(1552) a episcopului din Cosenza, Catarino Politi, şi *De nobilitate Christiana* (1552), a episcopului portughez Osario, în care Machiavelli a fost atacat cu rară violenţă în numele nobleţei creştine. Seria pamfletelor antimachiaveliene avea să fie continuată de un iezuit ca Possevino (1592) care îi reproşa lui Machiavelli că-l explica pe Moise prin politică, de un spaniol ca Ribadeneyra (1597), care scria, împotriva lui Machiavelli, despre virtuţile adevărate şi despre religia principilor.

În 1576 apare în Franţa o carte cu un titlu lung, *Discours* sur les *moyens de bien gouverner et maintenir en paix un Royaume ou autre Principaute*, *divise et trois parties*: *a savoir du Conseil*, *de la Religion et de la Police que doit tenir un Prince*. *Contre Nicolas Machiavel*, *Florentin*. 174 Titlul cărţii este un întreg program de luptă împotriva lui Machiavelli. Cu toată platitudinea stilului autorului, un jurisconsult Innocent Gentillet, *Discursul* francezului a dat un puternic impuls iniţial antimachiavelismului. Cel mai amuzant „eseu" antimachiavelic a fost cel publicat în 1697, de către, desigur, un alt iezuit: Lucchesini, *Saggio delle sciochezze di* N.M. 175, dar rebotezat în mod spiritual de către bibliotecari şi librari, *Prostiile părintelui Lucchesino*!

Însuşi Frederic cel Mare, regele prusian, scrisese în tinereţe o *Refutation du „Prince" de Machiavelm*, sub titlul *Antimachiavel*, republicată se pare de Voltaire în 1749, la Geneva, în care trasând o interesantă paralelă între Spinoza şi Machiavelli, afirma că primul sapă temeliile credinţei, iar cel de al doilea ale politicii, şi că II *Principe* al lui Machiavelli este una dintre cele mai primejdioase cărţi din lume, fiind o sumă de consilii pentru hoţi şi asasini.

Dar alţi suverani şi pontifi apreciaseră înalt opera Secretarului florentin, originalitatea şi forţa excepţională cu care el a tratat problema politicii. *Principele* a putut să fie o carte de căpătâi pentru Sixt al V-lea, care I-a şi rezumat, şi manuscrisul se află în biblioteca Vaticană. Tot atâta de frecvent manualul perfectului principe a putut să fie consultat de Charles Quint, Henri al IV-lea sau Richelieu. Sultani ca Amurat al III-lea şi Mustafa al III-lea au dat dispoziţii să fie tradus în limba turcă, iar Napoleon obişnuia să spună: „Tacite a fait des romans, Machiavel est le seul livre qu'on puisse lire..." 177. De altfel în Franţa Machiavelli avea să cunoască o rapidă răspândire, majoritatea operelor sale fiind traduse în limba franceză încă înainte de 1559.

Descartes putea să scrie despre *Principe* într-o scrisoare din

1646 că există cărţi „dont la lecture n'est pas și propre a entretenir la gaâte, cu'a faire naître la tristesse…" 178 Diderot, recunoscâna drumul nou pe care îl străbătea Machiavelli, valorificarea supremă a adevăratelor principii de construire a statului modern, considera că *Principele* ar putea să fie o satiră și nu un elogiu, o satiră a instituţiilor contemporane ale Italiei. Pentru Jean Jacques Rousseau *Principele* era în realitate nu o lecţie dată regilor, ci popoarelor: „*le Prince* este le livre des républicains" 179. Pentru Edgar Quinet *Principele* este mai mult un tratat de istorie, iar capitolul său final este marsilieza secolului al XVI-lea: „cri de triomphe dans lequel non pas l'écrivain, mais l'homme se demasque tout a coup avec ses colers amassees; harangue héroïque, qui aussi eclatante que la trompette, absout Machiavel du sentier infernal qu'il a pris pour arriver a ce denoument11…180

După o apologie a lui Machiavelli scrisă, către anul 1641, la sugestia cardinalului Richelieu de către un anumit Machon, o altă „reabilitare" integrală a *Principelui* va fi făcută în 1863 de către de la Houssaye. Dar după mutarea acestei „fierării" de date și amănunte, transcrise desigur sporadic, ne place a aminti aci surprinzătoarele versuri pe care le-a închinat Alfred de Musset gândurilor și meditaţiei lui Niccolò Machiavelli, retras în exil și inactivitate forţată la San Casciano:

O Machiavel! *Ţes pas retentissent encore*
Dans les sentiers deserts de San Casciano
La *sous des cieux ardents don't Vair seche et devore*.
Tu cultivais en vain un sol maigre et sans cau.
Ta main, lasse le soir d'avoir creuse la terre.
Frappait ton pale front dans le calme des nuits la *tu fus sans espoir, sans proches, sans amis*.
Ia vile oisivite, fille de la mizere.
A ton ombre en tous lieux se trainait lentement Et buvait dans ton coeur les flots purs de ton sang.
Qui suis-je? *écrivais-tu*; *qu'on me donne une Pierre, Une roche* a *rouler*; *c'est la paix de tombeaux Que je fuis et je tends les bras, las du repos*.
c'est ainși, Machiavel, cu'avec toi je m'ecrie:
O mediocrite! *celui qui pour tout bien*
T'apporte a ce tripot degoutant de la vie
Est bien poltron au jeu, s il ne dit tout ou rien…181

Într-adevăr, sufletul romantic al lui Alfred de Musset, îndrăgostit şi călător de atâtea ori în Italia, a pătruns cu o rară subtilitate şi acuitate psihologică, întreaga „stare” machiaveliană de la San Casciano.

În Anglia pendularea între polii machiavelic şi antimachiavelic a cunoscut oscilaţii analoage cu cele din Franţa. Dramaturgia contemporană (Marlowe, Shakespeare, Ben Johnson) făcea aluzii la „machiavelism1, care era sinonim cu libertinajul în orice. Fusese creat prin contaminarea celor două nume, Machiavelli – Aretino (alt reprezentant fără de prejudecăţi al secolului), un singur cuvânt Mach-Aretines, echivalent cu tot ceea ce este mai corupt, şi se ajunsese să se discute despre caracterul „machiavelic” al surâsului Giocondei.182

Şi astăzi în limba engleză se întrebuinţează, pentru a defini diavolul, expresia *old Nick*, „bătrânul Niccolò”, fără a mai fi prezentă etimologia care, originar, era calchiată pe numele Secretarului florentin.183.

Dar Bacon! În *De augmentis scientiarum* el făcea elogiul nedisimulării în scrisul lui Machiavelli şi arăta că trebuie să fim recunoscători acestui scriitor care simulând că dă lecţii regilor, le-a dat în realitate popoarelor. Marele poet, Milton, autorul *Paradisului Pierdut*, îl citise şi el pe Machiavelli. În anul 1827 a apărut faimosul *essay* al lui Macaulay, într-adevăr prima tentativă critică serioasă de a studia pe Machiavelli integral, în unitatea operei sale, că o oglindire profundă a contemporaneităţii. Pentru el *Principele* reprezenta istoria unui om ambiţios, iar *Discursurile*, istoria unui popor ambiţios. Pentru el, explicaţia întregului Machiavelli se află în sentimentele morale ale italienilor vremii sale.

În Germania Herder, Hegel îl considerau pe Machiavelli ca pe un fiu al vremii sale. Dar cel mai interesant eseu, şi care-l preceda pe cel al lui Macaulay, cu douăzeci de ani, fiind publicat în 1807, este Über *Machiavel als schriftsteller* 184, al lui Fichte. Pentru el întreaga meditaţie machiaveliană este bazată numai pe studiul realităţii, iar *Principele* este o carte extrem de necesară pentru conducătorii de state. Pentru Schopenhauer, Machiavelli era, în ştiinţa politică, comparabil unui maestru de scrimă, care poate preda arta de a omorî şi de a se apăra, dar nu învaţă pe nimeni să devină asasin. 185 Dar excepţională este opinia lui Schlegel care în *Istoria literaturii antice şi*

moderne scrie despre unicitatea stilului şi a artei de a scrie istorie a lui Machiavelli, unic nu numai între scriitorii Italiei, dar şi între toţi scriitorii moderni, putând să fie comparat cu oricare dintre fruntaşii literari ai Antichităţii.

În Italia, unde timp de două secole Academia della Crusca care apreciase ca model de limbă italiană proza lui Machiavelli, nu I-a putut numi altfel decât Secretarul florentin, numele fiind repudiat, mutaţia „soarteiliterare a autorului *Principelui* începe, în 1779, cu studiul iluministului napolitan Giuseppe Maria Galanţi, *Elogio di* Niccolò *Machiavelli, cittadino e segretario fiorentino*.188

Marele tragic Vittorio Alfieri îl putea numi pe Niccolò Machiavelli îl *divino*, şi regretă puternic faptul că Italia modernă, maestră în arta scrisului, „non avesse riconoscinto îl solo vero filosofo politico che el la abbia avut-o finora”. 187 Tot el îi atribuise într-un faimos sonet denumirea de suprem elogiu: *sovrano pensatoare*, gânditor suprem, care zboară înalt deasupra tuturor celorlalţi.

Marele liric al neoclasicismului italian Niccolò Ugo Foscolo, în studiul său, *Fama e vita di Niccolb Machiavelli*, 188 publicat în 1810, avea să arate că noţiunea peiorativă de machiavelism este datorată şi menţinută de către reprezentanţii Contrareformei. Pentru el luptător, şi numai cu arma scrisului, până la moarte, în viaţa sa sau a romanticului său erou Jacopo Ortis, *Principele* nu poate fi decât un tratat patriotic. Pentru el cheia care deschide poarta înţelegerii tendenţiozităţii *Principelui* stă în ultimul capitol al exortaţiei de a fi eliberată Italia de barbari. *Principele* este o carte *oblică*, va scrie Ugo Foscolo, o carte îndreptată împotriva Papalităţii, care dezvăluie nenorocirile contemporane ale Italiei, divizată şi guvernată de principi slabi. De altfel şi Sismondi scrisese, cu un an sau doi mai înainte, în a sa *Istorie a republicilor italiene*, că religia catolică a fost prima cauză pentru starea precară de totdeauna a Italiei.

Giuseppe Mazzini a stabilit coordonatele trăirii lui Niccolò Machiavelli în perioada cea mai tragică a istoriei italiene şi a căutat să decanteze întreaga sa doctrină, pentru a-i reda puritatea şi claritatea numelui, peste care lopeţile autorizate ale Contrareformei aruncaseră tot felul de gunoaie şi imondicii. În stilul său caracteristic de *vates* el va adresa *Tinerilor Italiei* cuvinte solemne, cuvinte arzătoare dar atât de adevărate, despre marele neînţeles (il grande frainteso… che dopo aver pățito tortura per la libertă della patria, l’aveva veduta morire, e

assiso sul suo cadavere, s'era fatto storico della cagione della sua morte).189 El putea să arate ca suprem remediu pentru toate rănile Italiei, unitatea naţională.

Pentru Francesco de Sanctis, Machiavelli a fost fondatorul timpurilor moderne, primul gânditor politic al lumii moderne, acela care a reînnoit concepţia despre istorie şi om, pe urmele căruia vor putea păşi Vico şi Hegel. El a fost acela care în *Principe*, pe ruinele evului mediu a construit lumea modernă a omului activ.

Şi pentru filosoful artei formei, pentru subtilul analist al *Poeziei* sau nonpoeziei, pentru Benedetto Croce, Niccolò Machiavelli a fost una din reprezentările culminante ale Renaşterii italiene, în conexiune şi cu mişcarea generală a Reformei: „Ed e risaputo che il Machiavelli scopre la necessità e l'autonomia della politica, della politica che e al de la dai bene dai male morale, che ha le suc leggi a cui e vano ribellarsi, che non şi puo esorcizzare e cacciarc dai mondo con l'acqua benedetta…" 190

A existat de mai multe ori ocazia, în decursul acestor pagini, de a fi amintită contribuţia lui Antonio Gramsci la cunoaşterea sensului operei aceluia pe care el îl numise: „il primo giacobino italiano", cel de al doilea fiind Carlo Cattaneo, „mă con troppe chimere în testa.191 Am putut surprinde, poate că mai clar decât în *Note su Machiavelli*, exprimată întreaga, justa opinie a lui Gramsci despre Machiavelli, într-o scrisoare din închisorile milaneze din 14 noiembrie 1927. El debutează prin a declara că a fost izbit de faptul că toţi cei care au scris cu prilejul centenarului (al patrulea centenar al morţii scriitorului) nu au stabilit relaţia existentă între cărţile lui Machiavelli şi dezvoltarea statelor europene în respectiva perioadă. Toţi cei care au scris, abătuţi fiind de la adevărata problemă, în încercarea lor exclusivă de a descifra sensurile „machiavelismului": „non hanno visto che il Machiavelli e stato îl teorico degli staţi nazionali retti a monarchia absoluta, cioc che egli, în Italia, teorizzava cio che în înghilţera era energicamente compiuto da Elizabetta, în Spagna da Ferdinando il cattolico, în Francia da Luigi XI e în Russia da Ivan îl Terribile, anche se egli non conobbe e non poto conoscere alcune di queste esperienze nazionali, che în realtà rappresentano îl problema storico dell'epoca che il Machiavelli ebbe la genialità di intuire e di esporre sistematicamente…! 192

Pentru italieni Machiavelli a fost totdeauna acela care a mers spre profunzimea şi adevărul realităţii şi nu spre iluzie, autorul

concepţiei despre om, agentul istoriei.

Iar marea figură a aceluia care îşi iubea patria mai mult decât sufletul şi care i-a trăit viaţa cu intensitate dramatică se înscrie printre făuritorii ideii de Italia, care trece ca un curent continuu de la Dante Alighieri la Risorgimento. De aceea este „ca nimeni altul demn11 să se odihnească în Panteonul Italiei, Biserica Santa Croce din Florenţa, şi să primească omagiul tuturor celor îndrăgostiţi de patrie şi de adevăr, acum când se împlinesc cinci sute de ani de la naşterea sa.

1. Niccolò Machiavelli, istoric comic şi tragedian.

2. *Aici în aulele Senatului*

Aici în asprul locaş al vinovaţilor îndureratul Machiavelli Creştea pioasa dorinţă.

Şi împotriva forţei şi păcatului care ţinea Italia îndurerată Ceru ajutori înaltei idei şi îndrăzneala operei.

(CFR. Giosue Carducci, *Alia Croce di Savoia*.)

3. „... omul cel mai puţin înţeles şi cel mai calomniat pe care îl cunoaşte istoria”... (CFR. Dante Bicchi, pref. la Nicollo Machiavelli, *Commedie*, Milano, Casa Editrice Sonzogno, 1902, 322 p., P1.)

4. Giuseppe Petronio, *L’attività letteraria în Italia*, Palermo, Palumbo, 1964, p. 342.

5. „... Aş vrea ca Machiavelli pe care eu îl admir deasupra tuturor, să fie studiat cu pasiune de către tineri, şi ca maestru al prozei elocvente. Ce minunat scriitor! Pentru mine el este o minte, un suflet, un artist strălucitor. Proza lui mă arde. Este un colos de forţă şi de frumuseţe: este de o tinereţe nemuritoare. Dar noi îl vedem prin *machiavelism*, cum îl vedem pe Petrarca prin *petrarchismf* şi din cauza aceasta ne apare micşorat şi învăluit*” ... (CFR. Vittorio Turri, *Machiavelli*, Firenze.

G. Barberá, 190% p. 1) [Este un colocviu între Edmondo de Amicis şi Gabrielle D’Annunzio, publicat în ziarul *Tribuna* din 10 iunie 1902.] y

6. „... Machiavelli a fost urât, temut, negat, onorat, călcat în picioare, ars, imitat, cântat, lăudat, copiat, travestit, insultat...

S-au născut mulţi Machiavelli – acela al iezuiţilor, acela al patrioţilor, al filosofilor, al enciclopediştilor, al protestanţilor, al catolicilor, al literaţilor şi al ţesătorilor... S-a născut macheavelismul...” (CFR. Giuseppe Prezzolini, *Vita di Machiavelli*, Milano, Mondadori, ed. VI, 1960, p. 220.)

7. „...1. din luptele interne ale republicii florentine şi din structura particulară a statului care nu ştia să se elibereze de reziduurile comunal-municipale, adică de o formă de feudalism devenită strivitoare; 2. din luptele între statele italiene pentru un echilibru în mediul italian, care era obstacolat de către existenţa Papalităţii şi a altor reziduuri feudale, municipale ale formei statale cetăţeneşti şi nu teritoriale; *3*. din luptele între statele italiene mai mult sau mai puţin solidare pentru un echilibru european, adică din contradicţiile între necesitatea unui echilibru intern italian şi exigenţele statelor europene în lupta pentru egemonie...” (CFR. Antonio Gramsci, *Note su Machiavelli*, *sulla politica* e *sullo stata moderno*, Torino.

Einaudi, 1955, p. 13.)

8...” Principele trebuie să pună capăt anarhiei feudale şi asta o face Valentino în Romagna...” (CFR. Antonio Gramsci, op. cit.

P14.)

9. „... să intri totdeauna pe căile bătute de oameni mari...”

10. CFR. Alexandru Ralaci, *Storia della letteratura italiana*, (Cinquecento-Seicento), Bucureşti, Ed. Did. Pad., 1962, p. 5 urm.

11. „... Senatul veneţian trebuia să recunoască că această ştire era cel mai mare rău pe care putea să-i sufere Veneţia, în afară de pierderea libertăţii...” (Apud Alexandru Balaci, op. cit., *p*. *5*.) 1

12. „Totul a fost pierdut, în afară de onoare”.

13. „Parte pentru ei înşişi.*

14. „... pierdută fiind libertatea, orice alt bun nu înseamnă nimic, chiar şi virtutea rămâne trândavă şi de preţ puţin.

15. „... Străinul a smuls viaţa politică. Roma smulse viaţa sufletului, libertatea interioară. A fost o perioadă disperată în care Tasso îşi pierdea minţile, Bruno murea pe rug, Sarpi era pumnalat, Campanella încarcerat pentru 27 de ani, Galileo torturat...” (CFR. Alexandru Balaci „op. cit., p. 41.)

16. În acest mormânt, odihneşte Lucreţia după nume, dar după fapte, Thaïs, fiica, soţia şi nora lui Alexandru.

17. Adevărul de fapt al lucrurilor.

18. Edmond Barincou, *Machiavel par lui-même*, „Écrivains de toujours” aux Editions du Seui3, 1960, p. 7.

19. „... Trebuie să fie văzut, la data sa, şi să nu fie făcut mai recent decât un este... w (Georges Mounin, *Machiavel*, Paris, Éditions

du Seuil, 1966, p. 43.)

20. Hoberto Ridolfi, *Machiavel*, traduit de l'italien par Fernand Hayward, Paris Librairie Artheme Fayard, 1960, p. 50.

21. Acest „jurnal" al lui Bernardo Machiavelli scris între 1479 – 1487, deci consemnând opt ani de viaţă, nu l-am putut consulta. Se pare că importanţa sa nu este prea mare. A fost publicat de către M.L. Olscki sub titlul *Libro di Ricordi*, Firenze. Lemonnier, 1954.

— Nu figurează încă în biografiile machiavelliene. (Informaţia apud Emile Namer, *Machiavel*, Paris, Presses Universitaires de France, 1961, p. 4.)

22. „... lunga experienţă a lucrurilor moderne..."

23. *Discurs către Magistratura celor zece despre situaţia Pisei*.

24. Către prea respectatul domn Niccolò al lui Messer Bernardo Machiavelli la Roma.

„În numele Domnului, în ziua de 24 (noiembrie 1503). Preascumpul meu Nichold... Nu te mira că nu ţi-am scris, fiindcă n-am putut, fiindcă am avut febră până acum. Acum copilul este sănătos, seamănă cu tine – este alb ca zăpada, dar are capul de pare de catifea neagră, şi e păros ca tine: şi fiindcă-ţi seamănă, mie îmi pare frumos; şi pare că a venit de un an pe lume; şi-a deschis ochii mai înainte de a se naşte, şi a umplut toată casa de zgomot. Dar copila se simte rău. Îţi aduc aminte să te întorci. Nu altceva. Dumnezeu să fie cu tine şi să te păzească. Îţi trimit o *vestă*, două cămăşi, două batiste şi un ştergar pe care le-am cusut eu.

Marieta ta din Florenţa".

25. „... Guido, preascumpul meu fiu. Am primit o scrisoare a ta, care mi-a fost foarte plăcută, mai ales pentru că tu îmi scrii că te-ai vindecat de tot, n-aş fi putut avea o mai mare veste: căci dacă Dumnezeu îţi va da viaţă, şi mie, cred că am să tp fac un om de bine, dacă şi tu ai să vrei să-ţi faci datoria... dar trebuie să înveţi, şi fiindcă acum nu mai ai scuza bolir va trebui să osteneşti să înveţi literele şi muzica, fiindcă tu vezi câtă cinste îmi face mie acea mică virtute pe care o am; aşadar, fiul meu, dacă tu vrei să mă mulţumeşti pe mine, să-ţi faci bine şi cinste ţie, învaţă, fă bine, studiază în aşa fel că dacă tu te vei ajuta, fiecare te va ajuta... Salută pe donna Marietta, şi spune-i că am stat aici gata să plec din zi în zi, şi asta aştept, şi că niciodată n-am voit mai mult ca acum, să fiu în Florenţa, dar nu pot să fac altfel.

...Sărută pe Baccina (Bernarda, fiica lui Machiavelli care va fi

soţia lui Giovanni Ricci), pe Piero şi pe Toto, dacă este acolo (Toto, ultimul născut probabil la începutul anului 1526), despre care mi-ar fi fost bine dacă aş fi aflat că i s-au vindecat ochii. Să trăiţi în veselie, şi să cheltuiţi cât mai puţin puteţi... Cristos să vă păzească pe toţi.

— Ziua II Aprilie 1527, Niccolò Machiavelli în Imola* (CFR. Niccolò Machiavelli, *Lettere*, a cura di Franco Gaeta, Milano, Feltrineili Editoare, 1961, p. 499.)

26. „... Ultimul dintre republicani şi primul dintre imbecili...” (CFR. Francesco de Sanctis, *Saggi e scritti critici e vari*, volume quarto, Milano, Renon Editoare, s.a., p. 45.)

27. *În noaptea în care a murit Piero Soderini*.
Sufletu-i se duse la poarta Infernului.
Dar Pluto îi striga: *Spirit imbecil*
Ce Infern! *Du-te în Limbul copiilor*!...

28. *Despre modul de a trata populaţiile din Valdichiana care se râsculaseră*.

29. „... Acest senior este atât de curajos, încât nu se află niciun lucru mare care să nu-i pară mic” şi pentru glorie şi pentru a cuceri state, nu se odihneşte niciodată, nici nu cunoaşte osteneala nici primejdia, ajunge într-un loc mai înainte de a se putea înţelege de unde a plecat, se face iubit de soldaţii săi. a înrolat cei mai buni oameni din Italia, care lucruri, la care se adaugă un noroc continuu, îl fac victorios şi formidabil...”

30. „... Prea venerat cetăţean – Ultimelor tale (veşti) nu le voi da alt răspuns decât ca să continui, cum ţi-am spus şi prin cealaltă (scrisoare), zi de zi, ceea ce mi-ar fi peste măsură de plăcut, şi mai amănunţit poţi, despre lucrurile Regatului, şi să ştii că-ţi vei face cinste aici. Salutări. Din palatul florentin la 17 noiembrie 1503, Piero Soderini, Gonfalonier ” justiţiei poporului florentin...”

31. *Descrierea modului folosit de Ducele Valentino pentru a omorî pe Vitellozzo Vitelli, Oliverotto da Fermo, seniorul Pagolo şi ducele de Gravina Orsini*.

32. *Discurs despre organizarea armelor în Statul Florentin*.

33. *Portrete ale lucrurilor din Franţa*.

34. „... nu i-a dormit nici nu i-a jucat, ci i-a cheltuit în afacerile statului, în care a dobândit mare experienţă...”

35. Numele sunt (CFR. Marin Sanudo, *Diarii* vol. XVI, p. 573: Niccolò Valori, Agostino Capponi, Pietro Paolo Boscoli, Giovanni Folchi,

Ludovico de Nobili, Francesco Serragli, Niccolò di messer Bernardo Machiavelli, Andrea Marsuppini, Pietro Orlandini, Daniele Strozzi, Ceccotto Tosinghi, preotul dei Martini. Biletul fusese găsit de un senez, Bernardino Coccio, în casa familiei Lenzi, rude ale lui Piero Soderini.

36. *Am*, *Giuliano*, *în picioare o pereche de butuci*.
Cu şase smulgeri cu frânghia pe umeri:
Celelalte mizerii nu le mai număr
Fiindcă aşa se tratează poeţii!
Pe aceşti pereţi călătoresc păduchi Groşi şi graşi că par fluturi:
Nici la Roncisvale nu a fost atât de mare putoare.
Nici în Sardigno între arborii aceia.
Cât în acest adăpost al meu atât de delicat.

(Sardigno era un lac dincolo de Florenţa, pe malul Arnului unde erau aruncate sau îngropate animalele moarte.)

37. „... Magnifice cetăţean – Cum aţi auzit de la Pagolo Vettori, am ieşit din închisoare în bucuria universală a acestei cetăţi, cu toate că prin opera lui Pagolo şi a voastră speram acelaşi lucru, fapt pentru care vă mulţumesc. Nu vă voi înşira lunga istorie a acestei nenorociri ale mele; dar vă voi spune doar că soarta a făcut orice pentru a-mi aduce această injurie: acum însă, prin mila lui Dumnezeu, a trecut. Sper să nu mai întâmpin aşa ceva, atât pentru faptul că eu voi fi mai precaut, cât şi pentru faptul că timpurile vor fi mai liberale şi nu atât de bănuitoare”. (CFR. Niccolò Machiavelli, op. cit., 232.)

38. Mă trezesc dimineaţa odată cu soarele şi mă duc într-o pădure a mea pe care o tai, aci stau două ore ca să văd lucrul din ziua trecută, şi să trec timpul cu acei tăietori de lemne, care totdeauna au în curs o nenorocire, sau între ei sau cu vecinii... Plecând din pădure, mă duc la un izvor, şi de aci la o pândă de păsări. Am o carte cu mine, sau Dante sau Petrarca, sau unul din aceşti poeţi minori ca Tibul, Ovidiu sau alţii asemănători: citesc despre iubirile lor care mi le amintesc pe ale mele şi mă bucur pentru o clipă gândindu-mă la asta. Apoi mă duc pe şosea până la cârciumă: stau de vorbă cu cei care trec, îi întreb de noutăţi din satele lor, aud felurite lucruri şi notez diverse gusturi şi fantazii ale oamenilor. Astfel vine ora prânzului, pe care îl iau cu ai mei, mâncând acele mâncăruri, care se pot aştepta de la această biată casă de ţară a mea şi de la prea micul meu patrimoniu. Terminând cu mâncarea, mă reîntorc la cârciumă: aci este de obicei cârciumarul, un măcelar, un morar, doi cărămidari – brutari. Cu ăştia mă prostesc

întreaga zi, jucând cărţi, table, din care pricină se nasc mii de certuri şi mii de schimburi de cuvinte injurioase, în cea mai mare parte pentru o miză de un gologan ceea ce nu ne împiedică să ne audă strigând din San Casciano. Iată cum, în mijlocul acestor păduchi, îmi împiedic creierul să prindă mucegai şi cum mă curăţ de răutatea sorţii mele, fiind mulţumit că mă oalcă în picioare, pentru a vedea dacă până la urmă nu s-o ruşina. Când vine seara, mă întorc acasă şi intru în cabinetul meu. Şi, pe prag, mă despoi de veşmântul meu de fiecare zi, plin de pământ şi de noroi, şi mă îmbrac în veşminte regeşti şi de curte; şi astfel îmbrăcat cum trebuie, pătrund în curţile antice ale oamenilor de altă dată. Unde, primit de către ei cu dragoste, mă nutresc cu acea hrană care *solum* este a «mea, şi pentru care m-am născut; de unde nu-mi este ruşine să vorbesc cu ei şi să-i întreb despre raţiunea faptelor lor, iar ei, prin marea lor umanitate, îmi răspund. Şi nu simt timp de patru ore, nicio plictiseală; uit orice chin, nu mă tem de sărăcie, nu mă înspăimântă moartea: mă transport în ei, în întregime…/

39. „… Dar este cu neputinţă ca eu să mai pot sta multă vreme aşa, pentru că mă destram…” (CFR. Niccolò Machiavelli, op. cit. p. 343.)

40. *Lui Niccolò Machiavelli*

Care aici a meditat şi a propovăduit libertatea Italiei Scriind operele sale nemuritoare Despre arta de a cârmui şi de a apăra cu arme proprii statele Comuna San Casciano A pus această placă memorială în al IV-lea Centenar al naşterii Marelui om de stat italian.

41. „… continua lecţie a lucrurilor antice…”

42. „… îmi va fi drag să fii servit; şi dacă nu, scarpină-te în e… Am căutat *Vieţile* lui Plutarch şi nu se găsesc de vânzare în Florenţa. Ai răbdare că trebuie să *scriem* la Veneţia; şi, ca să-ţi spun adevărat, ar trebui să te ia naiba, că ceri atâtea lucruri…” (CFR. Niccolò Machiavelli, op. cit. p. 82.)

43. „… Venindu-mi totuşi dorinţa de a vedea această marfă, am luat un tăciune din focul unei vetre care era acolo şi am aprins un felinar care era deasupra. Nici nu *se* aprinsese bine lumina când a fost gata să-mi cadă din mână. Iar eu era gata să cad mort ia pământ, atât de urâtă era femeia aceea. I se vedea mai întâi un ciuf de păr între alb şi negru, adică cărunt, şi, cu toate că avea creştetul capului chel (pe a cărui chelie, la vedere, se zăreau câţiva păduchi plimbându-se), totuşi acele puţine şi rare fire de păr îi ajungeau până deasupra genelor. Şi în

mijlocul capului, mic şi zbârcit, avea o margine de foc, că părea arsă la coloana din Piaţă. În fiecare colţ al genelor dinspre ochi avea un pămătuf de peri plini de lindini; ochii îi avea unul jos *şi* altul sus; şi unul era mai mare decât altul; orbitele erau pline de urdori şi genele de mătreaţă. Nasul îi era înfipt sub ţeastă, aricit în sus, şi una dintre nări tăiată, pline de muci. Gura semăna cu a lui Lorenzo de Medici, dar era strâmbă într-o parte, şi de acolo ieşeau puţine bale, căci, fiindcă nu avea dinţi nu putea să reţină saliva. Pe buza de sus avea o mustaţă lungă, dar rară. Bărbia îi era prea lungă, ascuţită, întoarsă puţin în sus; de ea spânzura puţină piele…" (CFR. Niccold Machiavelli, op. cit. p. 204.)

44. „… Am părăsit aşadar gândurile despre lucrurile mari şi grave, nu mă mai desfată să citesc despre lucrurile antice, nici să discut despre cele moderne: toate s-au transformat în cuvinte dulci, de care lucru mulţumesc Venerei…" (CFR. Niccold Machiavelli, *Lettere*, Firenze, Soc. Ed. Rinascimento del Libro, s.a., p. 112.)

45. *Şi a tras una cu atâta violenţă.*

Că încă mă plâng de răni:

Şi mărturisesc şi-i cunosc puterea (CFR. Niccolò Machiavelli, *op. cit* p. 113.)

46. „… E marfa mea şi o dau cui îmi place… (CFR. Giuseppe Prezzolini, *Vita di Machiavelli*, Milano, Mondadori, 1960, p. 182.)

47. *Discurs asupra primei decade a lui Titus Livius*; *Dialog despre limbă*.

48. „… fiindcă ajungând la unele amănunte, aş avea nevoie să aud de la domnia ta dacă vatăm prea mult, sau cu exaltarea sau cu coborârea lucrurilor…"

(CFR. Niccolò Machiavelli, op. cit. p. 164.)

49. „… Prea scumpe Francesco. Nu pot să fac altceva decât să plâng trebuind să-ţi spun cum a murit în ziua de 22 a acestei luni Niccolò, tatăl nostru, de dureri de pântece, pricinuite de un medicament luat în ziua de 20. Şi-a mărturisit păcatele fratelui Matteo, care i-a ţinut tovărăşie până la moarte. Tata ne-a lăsat, aşa cum ştii, în cea mai neagră sărăcie… / (CFR. Niccolò Machiavelli, Opere, a cura di Mario Bonfantini, Milano-Napoli, Riccardo-Ricciardi, s.a., p. 1140.)

50. „… Florenţa, care după Atena, a făcut cel mai mult pentru spiritul uman…" (CFR. Louis de Villefosse, *Machiavel et nous*, Paris, Bernard Grasset, 1937, p. 17.)

51. *Nicio laudă nu s-ar putea potrivi măririi acestui nume* (*Niccold Machiavelli*) *încetat din viaţa în anul 1527*.

52... *Acel mare om care scuturând sceptrul domnitorilor Laurii îi despoaie şi poporului dezvăluie Cum şuroieşte de lacrimi şi de sânge*...

53... *Ori cum fiindcă anticul nostru Secretar are sufletul în cer şi trupul sub pământ*.

Moarte, nu mă mai tem de crudele tale arme.

Pentru el îmi devenise viaţa prietenă, pentru el numai mă temeam de asprul tău război:

acum când mi l-ai smuls, ce mai poţi să-mi faci?...

54. *Zgomotul armelor şi al cailor Nu putea face ca să nu fie auzită Vocea unui* clapon *între* o *sută de cocoşi*.

(Joc de cuvinte între numele Oapponi şi galii, sinonim pentru cocoşi, dar şi pentru francezi.)

55. „... ostenelile Italiei timp de zece ani...”

56. „... Citeşte Alamannus fiindcă o doreşti, chinurile Italiei timp de zece ani şi al meu de cincisprezece zile. (CFR. Niccolò Machiavelli, *Lettere*, a cura di Franco Gaeta, Milano, Feltrinelli Editoare, 1961, p. 136.)

57. „... lucruri atât de grave*; „toate acele primejdii în care v-aţi aflat, plângând, timp de zece ani”... (CFR. Niccolò Machiavelli, op. cit. p. 143.)

58. *Mergeţi, trufaşilor, cu chipul mândru Voi care aveţi sceptrele şi coarnele şi despre viitor nu ştiţi adevărul*!

(CFR. Niccolò Machiavelli, *Opere*, a cura di Antonio Panella. I. *Scritti storici e letterari*. *Lettere familiari*, Milano-Roma, Rizzoli, 1939, p. 812.)

5 9 tristul său timp mai suav...”

6 O Nu ştiu să spun prea bine cum am intrat acolo...”

61. *Dar fiindcă plânsul a fost totdeauna urât omului Trebuie la loviturile sorţii sale*

Să întorci chipul şters de lacrimi.

(CFR. Niccolò Machiavelli, op. cit. p. 826.)

62... Se vor întoarce timpurile mai fericite ca niciodată. (*Id*.)

63. *Şi când cineva ar învinovăţi natura*.

Că în Italia, atât de umilită şi obosită.

Nu se nasc oameni atât de feroci şi aspri.

Spun că aceasta nu scuză şi nu îndreptăţeşte Laşitatea noastră,

pentru că poate suplini Educaţia acolo unde natura este absentă.

Asta a făcut ca Italia să înflorească şi să ocupe lumea în întregime.

Mândra educaţie i-a dat îndrăzneală.
Acum trăieşte, dacă viaţa înseamnă a trăi în plâns.
Sub acea mână şi sub acea soartă
Pe care a meritat-o inerţia sa atât de mare.

(CFR. Niccolò Machiavelli, op. cit. p. 866.)

64. *Diavolii alungaţi din cer*.

65. *Despre oameni care vând conuri de brad*.

66. *Şarlatani*.

67. *Înşelătoria folosită de o femeie isteaţă faţă de soţul ei*…

68. *Dracul care şi-a luat nevastă*.

69. „… A fost un lucru de mirare să te gândeşti cită tulburare de minte i-a adus lui Roderigo faptul de a fi auzit amintit numele soţiei. Tulburarea a fost atât de mare că nici nu s-a mai gândit dacă era cu putinţă sau firesc ca ea să fie acolo, şi fără a mai întreba altceva, cu totul înspăimântat a fugit, lăsând copila mântuită; şi a vrut mai degrabă să se întoarcă în iad şi să dea socoteală de faptele lui, decât, din nou, cu atât de mari supărări, certuri şi primejdii să se supună jugului căsniciei… * (CFR. Niccolò Machiavelli, *op. cit* pp. *71*0 – 711.)

70. „… mai convenabil este să mergi în urma adevărului efectiv al lucrului, decât în urma imaginaţiei despre el…”

71. „… Apare ca difuzat peste tot micul lui surâs ambiguu, ca şi când ar vrea să ne spună că adevăraţii diavoli nu sunt într-adevăr aceia care vin din infern, ci mai degrabă acei oameni care trăiesc pe acest pământ. Diavol (este) Madonna Onesta care are o trufie mai mare decât Lucifer, diavoli sunt rudele sale care risipesc toţi banii bietului Roderico Belfagor; diavoli toţi creditorii săi… arhidiavol în sfârşit acel ţăran Gianmatteo care plănuieşte una atât de isteaţă că-l face pe demon să bată în retragere şi să reintre în infern. Bieţi diavoli calomniaţi!…” (CFR. Niccolò Machiavelli, II *Principe* e pagine dei Discorsi e delle *Istorie*, con introduzione e note di Luigi Russo, Firenze, G.C. Sansoni, ed. 13; 1956. p. 20.)

72. „… pentru care există încă posedaţi şi obsedaţi… Este bătaia de joc îndreptată împotriva latinei şi a filosofiei călugăreşti…” (CFR. Luigi Russo, *Machiavelli*, Bari, Editori La Terza, 1957, p. 176.)

73 „… să răstoarne o stâncă…”

74. *Într-o siâigură zi, într-un singur loc, o singură acţiune îndeplinită*

Să ţină până la sfârşit teatrul plin".

(CFR. Alexandru Balaci, op. cit. p. 81.)

75. „... care sunt pline de mari şi adevărate pasiuni".

76. „... faţă de academia umanistă a vremii".

77. *Bătrânul, îndrăgostit*.

78. „... *poeziile prozele, versurile, stilurile şi felul de a se recita să se schimbe şi să se înnoiască după vreme*...

79. Vrăjitoarea.

80. Acela care-l redescoperise pe Ruzante în timpurile moderne şi-i considera mai valoros decât pe Ariosto, Bibbiena sau însuşi Machiavelli, precursor al lui Molière şi al naturalismului francez, a fost Maurice Sand, fiul celebrei scriitoare franceze George Sand. (CFR. Antonio Gramsci, *Letteratura e vita nazionale*, Torino, Giulio Einandi, 1952, p. 71.)

81. „... în ce parte s-o iau? încotro să mă întorc? Trebuie să încerc ceva, fie chiar măreţ, primejdios, vătămător, fie chiar infam – mai bine e să mor decât să trăiesc aşa...". (CFR. Niccolò Machiavelli, Opere, a cura di Antonio Panella, I. *Scritti storici e letterari – Lettere familiari*, Milano Romi, Rizzoli, 1939, p. 559.)

82. *Şi dacă această* materie *nu este demnă*...

De un om care vrea să pară înţelept şi grav".

Iertaţi-l pentru asta, că el se străduieşte cu *aceste vane gânduri*

Să facă tristul său timp mai suav...

(CFR. Niccolò Machiavelli, op. cit. p. 551.)

83. *Un amant nefericit*.

Un doctor puţin priceput.

Un frate care trăieşte rău.

Un parazit...

(Niccold Machiavelli, *id*.)

84. „... are mai mult preţ marfa..."

ă5. „... Am spus o rugăciune de dimineaţă, am citit o viaţă din Sfinţii Părinţi, am intrat în biserică şi am aprins o candelă care se stinsese, am schimbat vălul unei Sfinte Fecioare care face minuni. De câte ori le-am spus călugărilor ăştia s-o ţină curată! Şi se mai miră că lipseşte credinţa!... Oh, cât de puţin creier este în călugării ăştia ai mei... / (CFR. Niccolò Machiavelli, op. cit. p. 595.)

86. „... Să nu te îndoieşti, copila mea: mă voi ruga lui Dumnezeu pentru tine, am să spun rugăciunea Îngerului Rafael, ca să te întovărăşească. Du-te repede, şi pregăteşte-te pentru această taină, că s-a lăsat seara...” (CFR. Niccolò Machiavelli, op. cit. 580.)

87. *Elogiul bărbaţilor învăţaţi*.

88. „... înaintea unei umanităţi atât de noi şi de originale, a vorbi de o imitaţie plautiană este un non sens, chiar pentru însăşi acele pasaje în care scriitorul traduce sau reduce modelul său...” (CFR. Luigi Kusso, *Machiavelli*, Bari, Editori Laterza, 1957, p. 141.)

89. CFR. Giovanni Tambara în Francesco Flamini, *Antologia della critica e delv erudizione*, Napoli, Francesco Perella, 19 i 3, p. 405.

90. *Discurs sau dialog despre limba noastră*.

91. „... mai puţin neoneşti vor să fie toscană, alţii foarte neoneşti, o numesc italiană, şi alţii consideră că trebuie să fie numita florentină... /1 (CFR. Niccolò Machiavelli, op. cit. p. 714.)

92. „... persecută cu tot felul de injurii. Şi neputând să facă altceva decât s-o insulte, a acuzat-o de toate viciile, i-a condamnat oamenii, i-a blamat aşezarea, a spus rău de obiceiurile şi legile ei, şi asta a făcut-o nu numai într-o parte a Canticii sale, ci în toată...” (CFR. Niccolò Machiavelli, op. cit. P717.)

93. „... nu există o limbă oare se poate numai curială sau umană a Italiei, fiindcă toate care s-ar putea numi astfel, îşi au baza în scriitorii florentini şi în limba florentină...” (CFR. Niccolò Machiavelli, op. cit. p. 727.)

94. „... ori de câte ori într-un oraş vin noi doctrine sau arte noi, este necesar să vină şi cuvinte noi, născute acolo de unde au venit acele doctrine sau acele arte; dar în vorbire, luând cazurile „modurile, desinenţele, accentele, fac o aceeaşi consonanţă cu cuvintele limbii pe care o găsesc, în felul acesta devin ale sale...” (CFR. Niccolò Machiavelli, op. cit. p. 718.)

95. „... Niccold Machiavelli este un om în întregime al epocii sale, iar ştiinţa lui politică reprezintă filosofia vremii care tinde la organizarea monarhiilor naţionale absolute...” (CFR. Antonio Gramsci, *Note su Machiavelli, sulla politica e sullo stato moderno*, Torino, Einaudi, 1955, p. 17.)

96. „... care pentru nevoile sale istorice operează şi transformă realitatea...”

97. Marx-Engels, *Opere*, vol. IV, p. 313.

98. „... Unde se deliberează despre salvarea patriei nu trebuie să existe nicio consideraţie nici de just, nici de injust, nici de milă, nici de cruzime, nici de lăudabil, nici de ignobil, ci, dimpotrivă, lăsând orice la o parte, să fie urmat în întregime acel partid care îi salvează viaţa şi îi menţine libertatea”. (CFR. Niccolò Machiavelli, *Opere*, II. *Scritti politicii*, Milano, Roma, 1939, p. 383.)

99. „... Principele trebuie să pună capăt anarhiei feudale, şi asta o face Valentino în Romagna, sprijinindu-se pe clasele producătoare, pe negustori şi pe ţărani...” (CFR. Antonio Gramsci, *op. cit* p. 93.)

100. „... în sensul acesta Principe s-ar putea traduce în limba modernă – «partid politic»” (*id*.).

101. „Nouă ne pute această stăpânire barbară”.

102. CFR. Alexandru Balaci, *Dante Alighieri*, Bucureşti, Editura tineretului, 1966, p. 137.

103. „... învăţată de mine dintr-o lungă experienţă a lucrurilor moderne şi dintr-o continuă lectură a celor antice...” (CFR.

Niccolò Machiavelli, Opere, a cura di Mario Bonfantini, Milano-Napoli, Riccardo Ricciardi, s.a., p. 3.)

104. „... ce este un principat, de câte feluri sunt, cum se cuceresc, cum se menţin şi pentru ce se pierd...”

105. „... care trebuie să fie modurile şi guvernarea unui principe cu supuşii sau cu prietenii...”

106. „... dacă este mai bine să fie iubit decât temut sau mai curând să fie temut decât iubit...”

307. *Exortaţie pentru a lua Italia şi a o elibera din mâinile barbarilor*.

108. „... cu o mână distruge, cu cealaltă construieşte...”

109. „... mai mult decât sufletul...”

110. „... Fortuna îşi demonstrează puterea acolo unde virtutea nu este organizată ca să-i reziste...”

111 câtă putere are în lucrurile omeneşti Fortuna şi în ce fel i se poate sta împotrivă...”

112. „... Până la urmă, vederile cele mai îndrăzneţe ale lui Nietzsche asupra creştinismului, religie de sclavi, sunt deja în germene, şi mai mult decât în germene, în anumite pagini ale lui Machiavelli...” (CFR. Gustave Charlier, *Portraits italiens*, Bruxelles, La Renaissance du livre, 1961, p. 42.)

113. „... care, ca orice organism are un proces propriu de viaţă, o

naştere proprie, o proprie dezvoltare, un propriu sfârşit al vieţii…”

114. „… Burckhardt a văzut cu exactitate că statul machiavelian. foarte bine edificat şi echilibrat, armonic şi unitar ca o operă de artă, este o anticipaţie a statului european modern, asemenea unei capodopere de calcul şi de reflexiune, operă a unui ordonator şi legislator de geniu…” (CFR. F. Alderisio, op. cit. p. 101.)

115. „Moduri şi orânduiri noi…”

116 încă de nimeni bătută…”

117. „… adică consimţământul activ al maselor populare pentru monarhia absolută, ca limitatoare şi distrugătoare a anarhiei feudale şi senioriale şi al puterii Papilor, ca fondatoare a marilor state teritoriale naţionale, funcţie pe care monarhia absolută nu putea s-o îndeplinească fără sprijinul burgheziei şi a unei armate naţionale etc…” (CFR. Antonio Gramsci, op. cit., p. 117.)

118. „… amărăciune pentru aspectele necorespunzătoare ale obiceiurilor sale (ale Italiei), ale organizării sale cetăţeneşti şi politice, iubire pentru marile ei valori civice, pentru continua dispoziţie care îi era propice de a experimenta noi forme de viaţă…” (CFR. Niccol6 Machiavelli, *11 Principe e Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*, con introduzione di Giuliano Procacci, Milano, Feltrinelli Editoare, 1960, p. XLI.)

119. „… Totdeauna de oricâte ori am putut să-mi cinstesc patri-i. chiar cu preţul strădaniilor şi al primejdiei, am făcut-o bucuros, pentru că omul nu are o mai mare obligaţie în viaţa sa…”

120. „… ceea ce înseamnă a crea terenul pentru o ulterioară dezvoltare a voinţei colective naţional populare spre înfăptuirea unei forme superioare şi totale de civilizaţie modernă…” (CFR. Antonio Gramsci, op. cit. p. 8.)

121. „… rămâne în materie politică ceea ce *Maximele* lui Lat R>chefouoauld sunt în morală; unul descrie gândirea Reu & şteru italiene, celălalt a Frondei. Sunt nişte moralişti… (De. ATachiavel *Le Prince*, traduction Guiră idet, avec quelques mdximes extraites des oeuvres de Machiavel, une introduction, des notes et la bibliografie du *Prince*, par L. Derorae, Paris, Libraire Garnier Frères, (1863). p. LXXXVI.)

122. „… Aici arta a subliniat ştiinţa: adevărul logic a fost sigilat de fericirea fanteziei, într-o formă imutabilă şi nemuritoare. Arta ţine legate cuvintele cu coerenţa pietrelor preţioase… * (CFR. Luigi Russo,

Machiavelli, Bari, Editori Laterza, 1951 p. 89.)

123. „... lucid și obiectiv în narațiuni și în exemple, de o obiectivitate care nu este răceală, ci rigoare științifică; impetuos și fără pauze în raționamente; unde simți intensitatea meditației și bucuria descoperirii, tăios și incisiv în maxime... ironic și disprețuitor, torențial și sarcastic în replicile pa lemice; emoționant în sfârșit și pătruns de reținută pasiune în paginile mai elocvente, ca în exortația finală a *Principelui*, în care culmină și se descoperă resortul secret al tuturor reflecțiilor scriitorului...” (CFR. Natalino Sapegno, *Compendm di storia della letteratura italiana*, vol. II, Firenze, La Nuovs Italia, 1960, p. 86.)

124. „... Pe ruinele evului mediu, Machiavelli schițează o J ime... bazată pe patrie, pe naționalitate, pe libertate, pe muncă, pe bărbăția și seriozitatea omului...”

125. *Arta Războiului*.

126. „... Vă trimit un dar, care, dacă nu corespunde obligațiilor pe care le am față de voi, este totuși, fără nicio îndoială, ceea ce a putut să vă trimită mai bun Niccolò Machiavelli. Fiindcă aci am exprimat tot ceea ce știu și am învățat dintr-o lungă practică și o continuă lecție a lucrurilor lumii...” (CFR. Niccole Machiavelli, *Opere*, a cura di Antonio Panella, II. *Scritti politici*, Milano – Roma, Rizzoli, X939, p. 99.)

127. VIII. *Motivele pentru care popoarele pleacă din patria lor și inundă țările altora*; X. *Banii nu sunt nervul războiului, așa cum există părerea comuna*; XI. *Nu este prudent să faci alianță cu un principe care are mai mult păreri decât putere* etc. (CFR. Niccold Machiavelli, op. cit. p. 277 urm.)

13 – Niccold Machiavelli

128. „... cât de mult acțiunile indivizilor particulari au contribuit să facă mare Roma și să provoace în acel oraș atât de multe și bune urmări...” (CFR. Niccolò Machiavelli, op. cit. *t* p. 352.

129. „... care îi salvează viața și îi menține libertatea...”

130. „... Și mai ales, aceste *Discursuri* au fost scrise pentru a demonstra îndeosebi utilitatea care se poate extrage din istorie pentru arta Statului...” (CFR. Niccolò Machiavelli, op. cit. p. 156.)

131. „... Cred că cel mai mare bine care poate să fie făcut... este acela care se face patriei sale...”

132. *Mulțimea este mai înțeleaptă și mai statornică decât un principe*, (CFR. Niccolò Machiavelli, op. cit. p. 233.)

133. „... foarte fine prin originalitatea observației și claritatea

expunerii, în care apare «caracterul», adică acele forţe care mişcă indivizi şi popoare sau clase să acţioneze într-un fel sau altul... * (CFR. Francesco de Sanctis, *Storia della letteratura italiana*, a cura di Benedetto Croce, vol. secondo, Bari, Laterza, 1939, p. 80.)

134. *Ordonanţa primă pentru infanterie*; *Ordonanţa două pentru miliţiile călare*.

135. „... primul clasic modern al lucrurilor militare...”

$36. „... Şi judecând din ceea ce am văzut şi am înţeles, că nu este cu neputinţă să nu o duci din nou (armata) către anticele drumuri şi să-i redai o formă a virtuţii vechi, am hotărât pentru a nu-mi petrece această trândavă vreme a mea fără a lucra ceva, să scriu, spre satisfacţia acelora care sunt amatorii de fapte vechi, despre arta războiului. În felul în care o înţeleg eu... * (CFR. Niccolò Machiavelli. op. cit. p. 474.)

*37. „... Ceea ce foloseşte duşmanului îţi vatămă ţie, şi ceea ce îţi foloseşte ţie vatămă duşmanului.

Să ştii în război să cunoşti ocazia şi s-o foloseşti, asta e mai de folos decât orice altfel de lucru.

Mai mult poate disciplina în luptă, decât furia.

Cu greu este învins acela care ştie să-şi cunoască şi forţele sale şi pe ale duşmanului.

Oamenii, armele, banii şi pâinea sunt nervul războiului, dar din acestea patru, mai de folos sunt primele două, pentru că oamenii şi armele găsesc banii şi pâinea, dar pâinea şi banii nu găsesc oamenii şi fierul... * (CFR. Niccolò Machiavelli, op. cit. pp. 655 – 656.)

138. „... ruşinea lumii** (CFR. Niccolò Machiavelli, op. cit. p. 661.J

139. „... Lucru de care nu vreau să vă înspăimântaţi sau să nu aveţi încredere, fiindcă această ţară pare născută să reînvieze lucrurile moarte, cum s-a văzut cu poezia, cu pictura şi sculptura...” (CFR. Niccolò Machiavelli, op. cit. p. 664.)

140. C. Antoniade, *Machiavelli*, vol. II, Bucureşti, Cultura Naţională, f.a., p. 238.

141. „... disciplina antică este cu neputinţă cu mercenarii: ideea de căpitan; Cezar, Alexandru, căpitani moderni; virtutea căpitanului constă în viteza atacurilor: infanteriştii sunt mai utili decât caii: moduri de organizare: a restaura legiunea antică: artileria este o armă de înspăimântat şi poate să fie înfrântă cu asaltul: din archebuză şi din

lance trebuie să se facă o armă singură, ceea ce s-a făcut apoi unindu-se baioneta cu puşca... / (CFR. Luigi Settembrini, *Leziom di letteratura italiana*, II. *îl Rinascimento*, tomo secondo, cea prefazione di Alfredi Galleti e note bibliografiche ce G.B. Crivelli, Torino, UTET, 1930, p. 138.)

142. „... un stat care creşte şi trăieşte din sine trebuie să-şi ajungă *şi* din punct de vedere militar, destinul lor nu trebuie să decurgă din destinul armelor străine, mercenare sau auxiliare, periculoase totdeauna şi militar şi politic... / (CFR. Luige Russo, op. cit. p. 50.)

143. „... *Istoriile* sale *florentine* trebuie citite, ca toate celelalte opere ale sale, nu ca *historia rerum gestarum*, dar ca *res qesta*, sau mai degrabă un *rem gerere* sistematic, ca o colaborare intenţionată a unui spirit militant la noua civilizaţie politică a Renaşterii. Acest pragmatism istoric trăit ar pute*, îl defectul acelor *Istorii*, dar este şi secretul vioiciunii şi a? impetuoasei contemporaneităţi a câtorva părţi ale lor... / (CFR Niccolò Machiavelli, II *Principe* e pagine dei *Discorsi* e delle *Istorie*, con introduzione e note di Luigi Russo, tredicesima edizione, Firenze, G.C. Sansoni, 1956, p. 10.)

144. „... nepătând adevărul.../

145. „... am aflat cum în descrierea războaielor purtate de florentini cu principi şi popoare străine, au fost foarte zeloşi, dar despre discordiile cetăţeneşti şi despre duşmăniile interne, şi despre efectele care au luat naştere din ele, au tăcut, despre cele dintâi în întregime, iar pe celelalte le-au descris pe scurt, în aşa fel încât nu pot aduce nici folos, nici plăcere cititorilor... ** (CFR. Niccolò Machiavelli. Opere, a cura di Antonio Panella, *Scritti storici e Wetter ari – Lettere familiari* Milano, Roma, Rizzoli, 1930. p. 47.)

146. „... schimbă anii, schimbă numcle, alterează faptele, confundă cauzele, creşte, adaugă, ia, diminuează i face tot ce i trece prin cap... ** (CFR. Niccold Machiavelli, op. cit. p. 32.)

147. *Cum au devenit puternici papii*.

148. „... mai întâi cu cenzura apoi cu cern ara împreună cu armele, amestecate cu indulgentele, devin teribili şi veneraţi... ” (CFR. Niccolò Machiavelli, op. cit. p 66)

149. „... Care mod de a proceda continuă şi acum. * în vremurile noastre, ceea ce a ţinut şi ţine Italia dezunită şi bolnavă... * (CFR. Niccolò Machiavelli, *id*.)

150. *Politica pontificilor pentru a stăpâni Italia*.

151. „... nu numai întregul rezumat al gândirii sale filosofice cât şi manifestarea artistică cea mai cuprinzătoare a geniului său sintetic şi politic... ** (CFR. Oreste Tommasini, *La vita e gli scritti di* Niccolò *Machiavelli*, Roma-Torino-Firenze, Ermanno Loescher, 1911, vol. II, p. 470.)

152. „... Toate revoluţiile şi constituţiile florentine nu se conexează doar între ele, ci se continuă ca evoluţia uneia şi aceleiaşi idei... * (CFR. Niccold Machiavelli, op. cit. p. 472.)

153. „... Nici să nu vă înspăimânte acea vechime a sângelui pe care ei ne-o reproşează, fiindcă toţi oamenii având acelaşi început, sunt la fel de vechi, şi au fost făcuţi de către natură într-un singur mod. Despuiaţi-ne în întregime, goi ne veţi vedea asemănători – îmbrăcaţi-ne pe noi cu veşmintele lor şi pe ei cu ale noastre, noi fără îndoială nobili, iar ei nenobili vor părea; pentru că numai sărăcia şi bogăţiile ne fac neegali...” (CFR. Niccolò Machiavelli, *op. cit* p. 198.)

154. „... Trebuie aşadar să fie folosită forţa când se oferă ocazia; care (ocazie) nu poate să ne fie nouă oferită de o soartă mai bună, ca acum când cetăţenii sunt încă dezbinaţi, când Senioria este şovăielnică şi magistraţii înspăimântaţi... Oportunitatea care ne este adusă de ocazie, zboară, şi în van, când ea a fugit, se mai încearcă a fi reluată... * (CFR. Niccold Machiavelli, op. cit. p. 199.)

$55. „... Dar să concedem că injuriile făcute lor de către noi sunt mari, şi că pe merit ei ar fi dorit prăbuşirea noastră: de ce să vină să atace acest Palat? De ce să facă alianţă cu papa şi cu regele împotriva libertăţii acestei republici? De ce să sfarme lunga pace a Italiei? Pentru asta ei nu au nicio scuză: pentru că trebuiau să atace pe cine îi atacase, şi să nu confunde inamiciţiile private cu injuriile publice...” (CFR. NiccoL6 Machiavelli, op. cit. p. 473.)

ă56”. Principele este pentru Machiavelli nu numai idealul, dar şi criteriul pe care el îl întrebuinţează pentru a înţelege evenimentele... / (CFR. Benedetto Crooe, *Poeţi e scrittori d’Italia*, I. *Da Dante a V. Cuoco*, Bari, Gius. Laterza, 1927, p. 139.)

3157. „... Am stat şi stau în vilă să scriu istoriile, şi aş plăti zece gologani, nu vreau să spun mai mult, ca să-mi fii alături, ca – să-ţi pot arăta unde mă aflu, pentru că, trebuind să vin la – unele amănunte, aş avea nevoie să aud de la dumneata dacă efensez prea mult sau cu înălţarea sau cu coborârea lucrurilor; deşi eu mă străduiesc mereu şi

mă voi strădui să fac în aşa fel ca, spunând adevărul, nimeni să nu poată să se plângă „Scrisoarea către Francesco Guicciardini este din 30 august Î.524 – CFR, Niccolò Machiavelli» *Lettere*, a cura di Franco Gaeta, Milano, Feltrinelli Editoare, 1961, p. 417.)

158, „... Şi deasupra oricărui lucru îmi pare că valorează această istorisire, şi cred asta pentru că vă înălţaţi cu stilul mai mult decât o faceţi în altă parte, cum de altfel o cere şi materia, / (CFR, Niccolò Machiavelli, *Opere*, a cura di Antonio Panella, I. *Scritti storici e letterari*. *Lettere familiari*, Milano-Roma, Rizzoli, 1939, p. 31.)

159. „... dacă în locul (cetăţii) Lucca ar fi avut drept patrie Macedonia sau Roma...” (CFR. Niccold Machiavelli, op. cit., p. 546.)

360. „... în memoria oamenilor, părându-mi că am găsit în ea multe lucruri, şi în ceea ce priveşte virtutea şi în ceea ce priveşte fortuna, de un foarte mare exemplu...” (CFR. Niccold Machiavelli, *op. cit.*, p. 518.)

& 61. „... Era recunoscător prietenilor, teribil pentru duşmani, drept cu supuşii, necredincios cu cei dinafară; nu se da în lături să învingă prin vicleşug, ceea ce încercase să învingă prin forţă; pentru că spunea el, victoria, şi nu felul victoriei, îţi aducea gloria... / (CFR. Niccolò Machiavelli, op. cit., p. 542.)

362... nu a avut o naştere nici mai fericită, nici mai cunoscută... / (CFR. Niccolò Machiavelli, op. cit., p. 517.)

363. „... primul în a înfrunta primejdiile, în a depăşi ostenelile, activ, harnic, soarta îl ajută, îl întovărăşeşte, îl înalţă, dar apoi îi trunchiază, cu o moarte prea grabnică, existenţa...” (CFR. Vittorio Turri, *Machiavelli*, Firenze, G. Barberá, 1902, p. 166.)

a>4 arbitru al tuturor lucrurilor omeneşti...”

165”. Era admirabil şi în a răspunde ori muşca, în mod politicos sau ascuţit, şi cum nu ierta pe nimeni cu acest mod de a vorbi, tot aşa nu se mânia, când nu era iertat el(CFR Ne: olo Machiavelli, op. cit. p. 542.)

1 3 b. „... Nu te ruşina când ieşi, ci când intri...” (CFR. Niccold Machiavelli, op. cit., p. 542.)

167. În jos şi cu ochii închişi...” (*id.*)

168. „... Râzi pentru că îţi este bine ţie sau pentru că îi este râu altcuiva?” (CFR. Niccolò Machiavelli, op. cit., p. 544.)

169. „... Cu faţa întoarsă în jos, pentru că ştiu, că de îndată ce voi muri se va răsturna şi ţara aceasta...” (CFR, Niccolò Machiavelli, op. cit.,

p 545.)

170. „... părul îi bătea în roşu, şi-i purta tuns deasupra urechilor şi totdeauna, pe orice vreme, de-ar fi plouat sau de ar fi nins, mergea cu capul descoperit...” (CFR. Nicolld Machiavelli, op. cit., p. 541)

171. „... Un iezuit a zi «*machiavelism* la ceea ce trebuia numit *iezuitism*. Apărarea este sofistică şi nu ajunge să-i reabiliteze pe Machiavelli. În sfârşit, două secole şi jumătate de critică, făcută în jurul marelui gânditor politic, nu sunt altceva decât o problemă pusă prost». Machiavelli aşa cum ne-a fost prezentat până acum este o creaţie a pasiunilor politice; este un reflex subiectiv, nu ste Machiavelli prin sine însuşi. Pentru a-l regăsi, trebuie să fie despuiat de ceea ce îi este exterior şi să se pătrundă în misterele producţiei sale intelectuale... * (CFR. Francesco de Sanctis, *Sayyi e scritti critici e vari*, voi quarto, Milano, Renon Editoare. s.a., p. 39.)

172. „... Şi a fost mai ales italian, în maniera cea mai luminoasă şi mai tenace. În fiecare clipă a vieţii sale şi în fiecare manifestare a puternicului său talent, cum a ştiut să fie şi spirit universal uman”. (CFR. F. Alderisio, op. cit., p. 284.)

173. *Indice al cărţilor prohibite*.

174. *Discurs despre mijloacele de a guverna bine şi de a menţine în pace un Regat sau alt Principat, împărţit în trei părţi*: *despre Consiliul, Religia şi Poliţia pe care trebuie să le aibă un Principe. împotriva florentinului Nicolas Machiavelli*. (CFR. Charles Benoisi. *Le Machiavelisme*, III. *Après Machiavel*, Paris Librairie Pion. 1934, p. 23.)

175. *Eseu despre prostiile lui Niccold Machiavelli* (CFR. pentru aceste informaţii, Nicollo Machiavelli, *JI Principe e discoursi sopra la prima deca di Tito Livio*) *con* introduzione di Giuliano Procaoci, Milano, Feltrinelli Editoare, 1960, p. LXXXII).

176. *Respingerea „Principelui” lui Machiavelli*. (CFR. Pasquale Villari, *Niccold Machiavelli* ei *suoi tempi*, vol. II, p. 184.)

177”. „Tacit a scris romane, Machiavel este singura carte care poate fi citită...” (CFR. Georges Mounin, *Machiavel*, Paris, Éditions du Seuil, 1966, p. 146.)

178. „... a căror lectură nu este atât de proprie în a întreţine voioşia, cât în a face să se nască tristeţea... /* (CFR. *Machiavel*, *Le Prince*, traduction Guiraudet, etc., p. XLVI.)

179. „... *Principele* este cartea republicanilor...” (CFR. Georges Mounin, op. cit., p. 149.)

180. „... strigăt de triumf, în care nu scriitorul, ci omul se demască dintr-odată cu furiile sale îngrămădite; discurs eroic, care tot atât de sonor ca şi trâmbiţa, îl absolvă pe Machiavelli de poteca infernală pe care a apucat-o pentru a ajunge la acest deznodământ... * (CFR. Edgar Quinet, *Les revolutions d9 Italie*, p. 264.)

181. *O, Machiavel*! *Paşii tăi răsună încă Pe potecile pustii de la San Casciano*.

Acolo, sub cerurile arzătoare al căror aer usucă şi devorează, Cultivai zadarnic un pământ slab şi fără de apă.

Mina ta, obosită seara de a fi săpat pământul.

Izbea palida frunte în liniştea nopţilor.

Acolo tu ai fost fără speranţă, fără de rude şi prieteni. *Josnica trândăvie, fiica mizeriei*.

Lângă umbra ta, pretutindeni, se târa lent şi-ţi sorbea din inimă valurile pure ale sângelui tău.

Cine sunt? *– serial – Să mi se dea o piatră*.

O stâncă să rostogolesc; *fug de pacea mormintelor*.

Şi întind braţele obosit de odihnă.

Tot aşa, cu tine, Machiavelli, eu strig:

O mediocritate l acela care drept orice bine Te *aduce la acest tripou dezgustător al vieţii*.

Este prea laş la joc, dacă nu spune totul sau nimic...

(„Soarta" lui Machiavelli în Franţa a cunoscut o pendulare între machiavelism şi antimachiavelism, analogă cu situaţia din Italia. Traducerile din opera sa au fost numeroase, începând cu *Ari de la Guerre*, tradusă la mai puţin de douăzocă de ani de la moartea scriitorului, de către Jehan Ctiarrier (1546). *Principele* a fost tradus de două ori în acelaşi an, 155 Sv de către Guillaume Cappel şi apoi de către Guillaume d'Auvergne. Cea mai cunoscută traducere a opereimajore (mai multe ediţii publicate succesiv, a fost a lui Jacques Gahorry, 1571. – CFR. Al. Ciorănescu, *Machiavelli* el. *la Saint Barthelemp*, Bucureşti, 1942, p. 117. Machiavelli a mai putut „inspira* şi alţi scriitori ca Alfred Mortier care a scris o piesă în trei acte cu titlul *Machiavel* în 1931, pe romancierul Somerset Maugham în 1949, şi pe poetul român Dan Rotta în excepţionala: *Comedia fantasmelor*, 1939.)

182. CFR. Niccolò Machiavelli. II. *Principe e Discorsi sopra la primo deca di Tito Livio, con introduzione di Giuliano Procacci3* Milano, Feltrinelli Editoare, 1960, p. LXXXV.

183. CFR. Niccolò Machiavelli, Opere, a cura di Mario Bonfantinâj. Milano-Napoli, Riccardo Ricciardi, s.a., p. XV.

184. *Machiavelli ca scriitor*.

185. CFR. Antonio Gramsci, op. cit., p. 160.

186. *Elogiul lui Niccold Machiavelli cetăţean şi secretar florentin*.

187. „... nu recunoscuse pe singurul adevărat filosof politic pe care îl avusese până atunci...”

188. *Faima şi viaţa lui Niccold Machiavelli*.

189. „... marele neînţeles care după ce a îndurat tortura pentru libertatea patriei, o văzuse murind, şi aşezat pe cadavrul ei „devenise istoricul cauzei morţii sale...”

190. „... Şi este răştiut că Machiavelli descopere necesitatea şi autonomia politicii, a politicii care este dincolo de bine şi de rău3 moral, care are legile sale, cărora este zadarnic să nu te supui, că nu poate fi descântată şi alungată din lume cu apă sfinţită...” (CFR. Benedetto Croce, în *La Critica*, anul 1925, fassc. IV.

— Gramsci putuse afirma că B. Croce nu ar fi putut – ajunge *în* asemenea concluzii dacă n-ar fi existat aportul teoreticienilor marxişti. – CFR. Antonio Gramsci, *ÎI materialismo storico e la filosofia di B. Croce*, Torino, Einaudi, 1948, p. 240.

191. „... dar cu prea multe himere în cap... * (CFR. Antonio Gramsci.

Lettere dai carcere, Torino, Einaudi, 1947, p. 138.)

192. „... nu au văzut că Machiavelli a fost teoreticianul statelor naţionale îndreptate către monarhia absolută, deci că el teoretiza în Italia ceea ce în Anglia era desăvârşit cu energie de către Elizabeta, în Spania de către Ferdinand Catolicul, în Franţa de către Ludovic al XI-lea şi în Rusia de către Ivan cel Groaznic, chiar dacă el nu a cunoscut şi nu a putut cunoaşte câteva din aceste experienţe naţionale, care în realitate reprezintă problema istorică a epocii pe care Machia* velli a avut genialitatea de a o intui şi de a o expune în mod sistematic...” (CFR. Antonio Gramsci, op. cit., p. 47.)

14 – Kiccclo Machiavelli